لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوْٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ ؕ وَ
الله پسند نه ٿو ڪري بُري ڳالهه جي اعلان ڪرڻ کي ف٣٧٤ مگر مظلوم کان ف٣٧٥ ۽
كَانَ اللّٰهُ سَمِيْعًا عَلِيْمًا ﴿١٤٨﴾ اِنْ تُبْدُوْا خَيْرًا اَوْ تُخْفُوْهُ اَوْ
الله ٻڌي، ڄاڻي ٿو. جيڪڏهن توهان ڪو چڱو ڪم ظاهر ڪيو يا لڪي ڪري يا
تَعْفُوْا عَنْ سُوْٓءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيْرًا ﴿١٤٩﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ
ڪنهن جي بُرائيءَ کي معاف ڪيو ته بيشڪ الله معاف ڪندڙ قدرت وارو آهي ف٣٧٦ بيشڪ جيڪي الله
يَكْفُرُوْنَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَيُرِيْدُوْنَ اَنْ يُّفَرِّقُوْا بَيْنَ اللّٰهِ وَ
۽ ان جي رسولن کي نه ٿا مڃين ۽ گهرن ٿا ته الله کان ان جي رسولن کي جدا
رُسُلِهٖ وَيَقُوْلُوْنَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَّنَكْفُرُ بِبَعْضٍ ۙ وَّيُرِيْدُوْنَ
ڪن ف٣٧٧ ۽ چوندا آهن ته اسان ڪنهن تي ايمان آندو ۽ ڪنهن جا منڪر ٿيا سين ف٣٧٨ ۽ گهرن ٿا
اَنْ يَّتَّخِذُوْا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيْلًا ﴿١٥٠﴾ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ
ته ايمان ۽ ڪفر جي وچ ۾ ڪا ٻي واٽ ڪڍي وٺن. اهي ئي نيڪ پڪا ڪافر آهن ف٣٧٩
حَقًّا ۚ وَاَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابًا مُّهِيْنًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ
۽ اسان ڪافرن جي واسطي ذلت جو عذاب تيار ڪري رکيو آهي. ۽ جن الله ۽ ان جي سڀني
وَرُسُلِهٖ وَلَمْ يُفَرِّقُوْا بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْهُمْ اُولٰٓئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيْهِمْ
رسولن تي ايمان آندو ۽ انهن مان ڪنهن تي به ايمان ۾ فرق نه ڪيائون، انهن کي الله جلدي انهن جو
اُجُوْرَهُمْ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿١٥٢﴾ يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتٰبِ
ثواب ڏيندو ف٣٨٠ ۽ الله بخشڻهار مهربان آهي ف٣٨١ اي محبوب! ڪتابي توکان ف٣٨٢ سوال
اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتٰبًا مِّنَ السَّمَآءِ فَقَدْ سَاَلُوْا مُوْسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ
ٿا ڪن ته تون انهن تي آسمان مان هڪڙو ڪتاب لاهه ف٣٨٣ اهي ته موسيٰ کان انهيءَ کان به وڏو سوال
ذٰلِكَ فَقَالُوْٓا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصّٰعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۚ
ڪري چڪا ف٣٨٤ جو چيائون اسان کي الله ظاهر ظهور ڏيکار، ته انهن تي ڪڙڪ اچي ڪري سندن گناهن جي سبب
ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ فَعَفَوْنَا عَنْ
پوءِ ڳابو وٺي ويٺا ف٣٨٥ هن کان پوءِ جو روشن آيتون ف٣٨٦ انهن وٽ اچي ويون پوءِ اسان اهو معاف فرمائي ڇڏيو

٣٧٤ يعني ڪنهن جي لڪل حال جو ظاهر ڪرڻ. ان ۾ گلا به اچي ويئي، چُغل خوري به. عقل مند اهو آهي جيڪو پنهنجن عيبن کي ڏسي. هڪ قول هي به آهي ته بُري ڳالهه مان مراد گار آهي.

٣٧٥ جوان کي جائز آهي ته ظالم جو ظلم بيان ڪري. اهو چور يا غصب ڪندڙ جي نسبت چئي سگهي ٿو ته ان منهنجو مال چورايو يا غصب ڪيو.

شان نزول:- هڪ شخص هڪ قوم وٽ مهمان ٿيو هو، تن اُن جي چڱيءَ طرح ميزباني نه ڪئي. جڏهن اهو اتان نڪتو ته انهن جي شڪايت ڪندو نڪتو. ان واقعي جي متعلق هيءَ آيت نازل ٿي. ڪن مفسرن فرمايو ته هيءَ آيت حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جي باري ۾ نازل ٿي. هڪ شخص سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي اڳيان سندس شان مبارڪ ۾ زبان درازي ڪندو رهيو. هن ڪيترائي دفعا ماٺ ڪئي، مگر اهو باز نه آيو. آخر هڪ دفعي ان کي جواب ڏنائين. ان تي حضور اقدس صلي الله عليه وسلم جن اٿي کڙا ٿيا. حضرت صديق اڪبر عرض ڪيو يارسول الله صلي الله عليه وسلم! هي شخص مون کي بُرو چوندو رهيو ته حضور جن ڪجهه نه فرمايو. مان هڪ دفعو جواب ڏنو ته حضور جن اُٿي بيٺا. فرمايائون هڪ ملائڪ تنهنجي پاران جواب ڏيئي رهيو هو، جڏهن تو جواب ڏنو ته ملائڪ هليو ويو ۽ شيطان اچي ويو. ان جي متعلق هيءَ آيت نازل ٿي.

٣٧٦ توهان ان جي ٻانهن کي معاف ڪريو، اهو توهان کي معاف فرمائيندو. حديث:- توهان زمين وارن تي رحم ڪريو، آسمان وارو توهان تي رحم فرمائيندو.

ع ٢١ ١١ ١

٣٧٧ هن طرح ته الله تي ايمان آڻڻ ۽ ان جي رسولن تي نه آڻڻ.

٣٧٨ شان نزول:- هيءَ آيت يهودين ۽ نصرانين جي حق ۾ نازل ٿي جو يهودين حضرت موسيٰ عليه السلام تي ايمان آندو ۽ حضرت عيسيٰ ۽ سيّد عالم صلي الله عليهما وسلم جن جو انهن ڪفر ڪيو ۽ نصرانين حضرت عيسيٰ عليه السلام تي ايمان آندو ۽ انهن سيّد عالم صلي الله عليه وسلم جن جو ڪفر ڪيو.

٣٧٩ ڪن رسولن تي ايمان آڻڻ انهن کي ڪفر کان نه ٿو بچائي سگهي، ڇو ته هڪ نبيءَ جو انڪار به سڀني نبين جي انڪار جي برابر آهي.

٣٨٠ ڪبيره جو مرتڪب به ان ۾ داخل آهي، ڇو ته الله ۽ ان جي سڀني رسولن تي اهو ايمان رکي ٿو. معتزله ڪبيره واري جي عذاب جي هميشگيءَ جو عقيدو رکن ٿا. هن آيت سان انهن جي ان عقيدي جو باطل هجڻ ثابت ٿيو.

٣٨١ مسئلو:- هيءَ آيت فعليه صفات (مغفرت ۽ رحمت) جي قديم هجڻ تي دلالت ڪري ٿي، ڇو ته حدوث جي قائل کي چوڻو پوي ٿو ته الله تعاليٰ (معاذ الله) ازل ۾ غفور ۽ رحيم نه هو، پوءِ ٿيو. اُنهن جي ان قول کي هيءَ آيت باطل ڪري ٿي.

٣٨٢ براهِ سرڪشي.

٣٨٣ هڪ ئي ڀيري. شان نزول:- يهودين مان ڪعب بن اشرف ۽ فنخاص بن عازوراءِ سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کي چيو ته جيڪڏهن توهان نبي آهيو ته اسان وٽ آسمان کان هڪ ئي ڀيري ڪتاب آڻيو، جيئن حضرت موسيٰ عليه السلام توريت آندو هو. اهو سوال اُنهن جو هدايت جي طلب ۽ اتباع جي لاءِ نه هو بلڪ سرڪشيءَ ۽ بغاوت کان هو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي.

٣٨٤ يعني اهو سوال انهن جي ڪمالِ جهالت کان آهي ۽ ان قسم جي جهالتن ۾ اُنهن جا ابا ڏاڏا به گرفتار هئا. جيڪڏهن سوال هدايت جي طلب لاءِ هجي ها ته پورو ڪيو وڃي ها مگر اهي ته ڪنهن حال ۾ ايمان آڻڻ وارا نه هئا.

٣٨٥ ان کي پوڄڻ لڳا.

٣٨٦ توريت ۽ حضرت موسيٰ عليه السلام جا معجزا، جيڪي الله تعاليٰ جي وحدانيت ۽ حضرت موسيٰ عليه السلام جي سچائيءَ تي واضح دليل هئا ۽ باوجود ان جي، جو توريت اسان هڪ ئي ڀيري نازل ڪيو هو. ليڪن خوئے بدرابهانه بسيار، اطاعت ڪرڻ جي بجاءِ اُنهن خدا جي ڏسڻ جو سوال ڪيو.

ذٰلِكَ ۚ وَاٰتَيْنَا مُوْسٰى سُلْطٰنًا مُّبِيْنًا ﴿١٥٣﴾ وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّوْرَ
۳۸۷ ۽ اسان موسیٰ کي روشن غلبو ڏنو. ۳۸۸ پوءِ اسان انهن تي طور کي کڻي مٿان کيو
بِمِيْثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَّ قُلْنَا لَهُمْ
انهن کان پکو عهد وٺڻ لاءِ ۽ اسان انهن کي فرمايو ته دروازي مان سجدو ڪندي داخل ٿيو ۽ انهن کي فرمايوسين
لَا تَعْدُوْا فِي السَّبْتِ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِّيْثَاقًا غَلِيْظًا ﴿١٥٤﴾ فَبِمَا
ته ڇنڇر جي ڏينهن حد کان نه لنگهو ۳۸۹ اسان انهن کان پکو واعدو ورتو ۳۹۰ پوءِ اسان انهن
نَقْضِهِمْ مِّيْثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْاَنْۢبِيَآءَ
جي ڪهڙين بدعهدين سبب انهن تي لعنت ڪئي ۽ هن جي ڪري ته انهن الله جي آيتن جو انڪار ڪيو ۳۹۱ ۽ نبين کي ناحق
بِغَيْرِ حَقٍّ وَّقَوْلِهِمْ قُلُوْبُنَا غُلْفٌ ؕ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ
شهيد ڪيائون ۳۹۲ ۽ انهن جي هن چوڻ تي ته اسان جي دلين تي پردا آهن بلڪ الله انهن جي ڪفر جي سبب انهن جي دلين تي مهر لڳائي
فَلَا يُؤْمِنُوْنَ اِلَّا قَلِيْلًا ﴿١٥٥﴾ وَّبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ
آهي، سو ايمان نه ٿا آڻين مگر ٿورا. ۽ هن ڪري ته انهن ڪفر ڪيو ۳۹۳ ۽ مريم تي وڏو بهتان مڙهيائون.
بُهْتَانًا عَظِيْمًا ﴿١٥٦﴾ وَّقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيْحَ عِيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ
۽ انهن جي هن چوڻ تي آسان مسيح عيسىٰ پٽ مريم الله جي رسول کي شهيد ڪيو ۳۹۵
رَسُوْلَ اللّٰهِ ۚ وَمَا قَتَلُوْهُ وَمَا صَلَبُوْهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ ؕ وَ
۽ آهي هي ته انهن نه ان کي قتل ڪيو ۽ نه ان کي سولي چاڙهيائون بلڪ انهن جي واسطي ان جي صورت جهڙو ظاهر ڪيو ويو ۳۹۶
اِنَّ الَّذِيْنَ اخْتَلَفُوْا فِيْهِ لَفِيْ شَكٍّ مِّنْهُ ؕ مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ
۽ جيڪي ان جي باري ۾ اختلاف ڪري رهيا آهن ضرور ان بابت شڪ ۾ پيل آهن ۳۹۷ انهن کي ان جي ڪا به خبر ڪانه آهي
عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوْهُ يَقِيْنًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَّفَعَهُ اللّٰهُ
۳۹۸ مگر گمان جي پيروي ۳۹۹ ۽ يقيناً انهن ان کي قتل نه ڪيو ۴۰۰ بلڪ الله ان کي پنهنجي طرف کڻي ورتو ۴۰۱
اِلَيْهِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيْزًا حَكِيْمًا ﴿١٥٨﴾ وَاِنْ مِّنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ اِلَّا
۽ الله غالب آهي حڪمت وارو. ۽ ڪو به ڪتابي اهڙو نه آهي جو پنهنجي موت کان
لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ ۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُوْنُ عَلَيْهِمْ
اڳ ۾ ان تي ايمان نه آڻي ۴۰۲ ۽ قيامت جي ڏينهن اهو ان تي شاهد هوندو

۳۸۷ جڏهن انهن توبه ڪئي. هن ۾ حضور جن جي زماني جي يهودين جي لاءِ توقع آهي ته اُهي به توبه ڪن ته الله انهن کي به پنهنجي فضل سان معاف فرمائي.

۳۸۸ اهڙو تسلط عطا فرمايو جو جڏهن پاڻ بني اسرائيلن کي توبه جي لاءِ خود انهن جي پنهنجي قتل جو حڪم ڏنو ته اهي انڪار نه ڪري سگهيا ۽ انهن اطاعت ڪئي.

۳۸۹ يعني مڇيءَ جو شڪار وغيره، جيڪو عمل توهان لاءِ ان ڏينهن حلال نه آهي، نه ڪريو.

سورة بقره ۾ انهن سيني حُڪمن جا تفصيل گذري چُڪا آهن.

۳۹۰ ته انهن کي جيڪو حڪم ڏنو ويو آهي، سو ڪن ۽ جنهن جي منع ڪئي ويئي آهي، تنهن کان پري رهن، پوءِ انهن ان واعدي کي ٽوڙيو.

۳۹۱ جيڪي نبين سڳورن جي صداقت تي دلالت ڪنديون هيون، جيئن حضرت موسىٰ عليه السلام جا معجزا.

۳۹۲ نبين سڳورن جو قتل ڪرڻ ته ناحق ئي آهي ۽ ڪهڙيءَ طرح به حق نه ٿو ٿي سگهي، پر هتي مقصود آهي ته اُنهن جي ارادي ۾ به انهن کي ان جو ڪو استحقاق نه هو.

۳۹۳ انهيءَ ڪري نصيحت ۽ وعظ، ڪارگر ٿي نه ٿا سگهن.

۳۹۴ حضرت عيسىٰ عليه السلام سان به.

۳۹۵ يهودين دعوىٰ ڪئي ته انهن حضرت عيسىٰ عليه السلام کي قتل ڪري ڇڏيو ۽ نصرانين اُن جي تصديق ڪئي هئي، پر الله تعالىٰ انهن ٻنهيءَ جي تڪذيب فرمائي ڇڏي.

۳۹٦ جنهن کي اُنهن قتل ڪيو، ان لاءِ خيال ڪندا رهيا ته اهو حضرت عيسىٰ آهي، جيتوڻيڪ اُنهن جو اهو خيال محض غلط هو.

۳۹۷ ۽ يقين سان نه ٿا چئي سگهن ته اهو مقتول ڪير آهي. ڪي چون ٿا ته اهو مقتول عيسىٰ آهي، ڪي چون ٿا ته چهرو ته عيسىٰ جو آهي پر جسم عيسىٰ جو نه آهي، تنهن ڪري اِهو، اُهو نه آهي، انهيءَ تردد ۾ آهن.

۳۹۸ جيڪو حقيقت حال آهي.

۳۹۹ ۽ انڪلون ڪرڻ.

۴۰۰ انهن جي قتل ڪرڻ جي دعوىٰ ڪوڙي آهي.

۴۰۱ صحيح ۽ سالم آسمان جي طرف. حديثن ۾ ان جا تفصيل وارد آهن. سورة آل عمران ۾ ان واقعي جو ذڪر گذري چُڪو آهي. ۴۰۲ هن آيت جي تفسير ۾ چند قول آهن:

هڪ قول هيءُ آهي ته يهودين ۽ نصرانين کي جڏهن پنهنجي موت جي وقت عذاب جا ملائڪ نظر اچن ٿا ته اُهي حضرت عيسىٰ عليه السلام تي ايمان آڻي وٺن ٿا، جنهن جو انهن ڪفر ڪيو هو، پر اُن وقت انهن جو ايمان آڻڻ مقبول ۽ معتبر نه آهي.

ٻيو قول هيءُ آهي ته قيامت جي ويجهو جڏهن حضرت عيسىٰ عليه السلام آسمان کان نزول فرمائيندو، اُن وقت جا سمورا ڪتابي مٿانئس ايمان آڻيندا. اُن وقت حضرت عيسىٰ عليه الصلوٰة والتسليمات شريعت محمّديه جي مطابق حڪم ڪندو ۽ انهيءَ دين جي امامن مان هڪ امام جي حيثيت ۾ ٿيندو ۽ نصرانين کي جيڪي ان جي نسبت گمان ڪري رهيا هوندا، تنهن کي ڪوڙو ڪندو، دينِ محمّديءَ جي اشاعت ڪندو. اُن وقت يهودين ۽ نصرانين کي يا ته اسلام قبول ڪرڻو پوندو يا قتل ڪري اجلايا ويندا. جزيه قبول ڪرڻ جو حڪم حضرت عيسىٰ عليه السلام جي نزول ڪرڻ جي وقت تائين آهي.

ٽين قول مطابق آيت جي معنىٰ هيءُ آهي ته هر ڪتابي پنهنجي موت کان اڳ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آڻيندو.

چوٿون قول هيءُ آهي ته الله تعالىٰ تي ايمان آڻيندو پر موت جي وقت جو ايمان مقبول نه آهي ۽ نفعي وارو نه ٿيندو.

شَهِيْدًا ۝١٥٩ فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِيْنَ هَادُوْا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ
ف٤٠٣ پوءِ يهودين جي وڏي ظلم ف٤٠٤ جي سبب اسان اهي ڪي پاڪ شيون جيڪي انهن جي واسطي
طَيِّبٰتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ كَثِيْرًا ۝١٦٠
حلال هيون ف٤٠٥ انهن تي حرام فرمايون جڏهن سين ۽ هن ڪري ته انهن گهڻن کي الله جي راهه کان روڪيو.
وَّاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوْا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ النَّاسِ
۽ هن جي ڪري به ته اهي وياج وٺندا هئا، حالانڪ انهن کي انهي کان روڪيو ويو هو ۽ ماڻهن جو مال ناحق کائيندا
بِالْبَاطِلِ ۗ وَاَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ۝١٦١ لٰكِنِ
هئا ف٤٠٦ ۽ انهن مان جيڪي ڪافر ٿيا اسان انهن جي واسطي دردناڪ عذاب تيار ڪري رکيو آهي. پر
الرّٰسِخُوْنَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُوْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِمَآ اُنْزِلَ
جيڪي انهن مان علم جا پختا ف٤٠٧ ۽ ايمان وارا آهن اهي ايمان آڻن ٿا ان تي جو اي محبوب اوهان جي طرف نازل
اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيْمِيْنَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُوْنَ
ٿيو ۽ جيڪي توهان کان اڳ ۾ نازل ٿيو هو ف٤٠٨ ۽ نماز قائم رکندڙ ۽ زڪوات
الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۗ اُولٰٓئِكَ سَنُؤْتِيْهِمْ
ڏيندڙ آهن ۽ الله ۽ قيامت تي ايمان آڻيندڙ، اهڙن کي عنقريب اسان
اَجْرًا عَظِيْمًا ۝١٦٢ اِنَّآ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ كَمَآ اَوْحَيْنَآ اِلٰى نُوْحٍ وَّ ع ٢٢ ١٠ ٢
وڏو ثواب ڏيندا سين. بيشڪ اي محبوب اسان توهان جي طرف وحي موڪلي جيئن نوح ۽ ان کان
النَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖ ۚ وَاَوْحَيْنَآ اِلٰٓى اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْمٰعِيْلَ وَ
پوءِ جي نبين کي وحي موڪليو ف٤٠٩ ۽ اسان ابراهيم ۽ اسماعيل
اِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعِيْسٰى وَاَيُّوْبَ وَيُوْنُسَ وَ
۽ اسحاق ۽ يعقوب ۽ انهن جي پٽن ۽ عيسىٰ ۽ ايوب ۽ يونس ۽
هٰرُوْنَ وَسُلَيْمٰنَ ۚ وَاٰتَيْنَا دَاوٗدَ زَبُوْرًا ۝١٦٣ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنٰهُمْ
هارون ۽ سليمان کي وحي موڪلي سون ۽ اسان داؤد کي زبور عطا فرمايو. ۽ رسولن کي جن جو بيان اڳي اسان
عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۗ وَكَلَّمَ اللّٰهُ
توسان ف٤١٠ فرمائي چڪا آهيون ۽ انهن رسولن کي جن جو بيان اسان توسان نه فرمايو ف٤١١ ۽ الله موسىٰ سان

منزل ١

ف٤٠٣ يعني حضرت عيسىٰ عليه السلام يهودين تي هي شاهدي ڏيندو ته انهن سندس تڪذيب ڪئي ۽ سندس حق ۾ طعن ڪيو ۽ نصرانين تي هي ته انهن کيس رب ٺاهيو ۽ خدا جو شريڪ ڄاتو ۽ ڪتابين مان جيڪي ايمان آڻين انهن جي ايمان جي به پاڻ شاهدي ڏيندو.

ف٤٠٤ وعدي جو ٽوڙڻ وغيره، جن جو مٿين آيتن ۾ ذڪر ٿي چڪو.

ف٤٠٥ جن جو سورة انعام جي آيت وَعَلَى الَّذِيْنَ هَادُوْا حَرَّمْنَا ۾ بيان آهي.

ف٤٠٦ رشوت وغيره حرام طريقن سان.

ف٤٠٧ مثل حضرت عبدالله بن سلام ۽ سندس ساٿين جي، جيڪي پڪو علم، صاف عقل ۽ ڪامل بصيرت رکندا هئا. تن پنهنجي علم سان دين اسلام جي حقيقت کي ڄاتو ۽ ٻنهي جهانن جي سردار صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آندو.

ف٤٠٨ اڳين نبين تي.

ف٤٠٩ شان نزول:- يهودين ۽ نصرانين سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کان جيڪو هي سوال ڪيو هو ته انهن جي لاءِ آسمان کان هڪ ئي پيري ڪتاب نازل ڪيو وڃي ته اهي سندن نبوت تي ايمان رکندا. ان تي هي آيت نازل ٿي ۽ انهن تي حجت قائم ڪئي ويئي ته حضرت موسىٰ عليه السلام کان سواءِ ڪثرت سان نبي سڳورا آهن، جن مان يارهن جا نالا مبارڪ هتي آيت ۾ بيان فرمايا آهن.

اهل ڪتاب تن سڀني جي نبوت کي مڃين ٿا انهن سڀني سڳورن مان ڪنهن تي هڪ ئي پيري ڪتاب نازل نه ٿيو. پوءِ جڏهن ان سبب جي ڪري انهن جي نبوت تسليم ڪرڻ ۾ ڪتابين کي ڪا هٺڪ نه ٿي. ته پوءِ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نبوت تسليم ڪرڻ ۾ ڪهڙو عذر آهي، ۽ رسولن جي موڪلڻ مان مقصد خلق جي هدايت ۽ انهن کي الله تعالىٰ جي توحيد ۽ مغفرت جو درس ڏيڻ ۽ ايمان جي تڪميل ۽ عبادت جي طريقي جي تعليم آهي، ڪتاب جي متفرق طور نازل ٿيڻ سان، هي مقصد پوري طرح حاصل ٿئي ٿو ته ٿورو ٿورو آساني سان دل تي ويهندو ويندو آهي. انهي حڪمت کي نه سمجهڻ ۽ اعتراض ڪرڻ وڏي حماقت آهي ف٤١٠ قرآن شريف ۾ نالي وار بيان ٿي چڪا آهيون. ف٤١١ ۽ اڃان تائين انهن جي نالن جو تفصيل قرآن پاڪ ۾ ذڪر نه ڪيو ويو آهي.

مُوْسٰى تَكْلِيْمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا مُّبَشِّرِيْنَ وَمُنْذِرِيْنَ لِئَلَّا يَكُوْنَ
حقيقتاً ڪلام فرمايو ٤١٢ رسول خوشخبري ڏيندڙ ٤١٣ ۽ ڊيڄاريندڙ آهن ٤١٤ جو رسولن کان پوءِ الله
لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ الرُّسُلِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيْزًا حَكِيْمًا ﴿١٦٥﴾
وٽ ماڻهن کي ڪو به عذر نه رهي ٤١٥ ۽ الله غالب حڪمت وارو آهي.
لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَآ اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهٗ بِعِلْمِهٖ ۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ
پر اي محبوب الله ان جو شاهد آهي جيڪي انهيءَ توهان جي طرف لاٿو اهو انهيءَ پنهنجي علم سان لاٿو آهي، ملائڪ
يَشْهَدُوْنَ ؕ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ﴿١٦٦﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَ
شاهد آهن ۽ الله جي شاهدي ڪافي آهي. اهي جن ڪفر ڪيو ۽ ٤١٦ الله جي واٽ کان
صَدُّوْا عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوْا ضَلٰلًۢا بَعِيْدًا ﴿١٦٧﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ
روڪيائون ٤١٧ بيشڪ اهي پري جي گمراهيءَ ۾ آهن. بيشڪ جن ڪفر ڪيو ٤١٨
كَفَرُوْا وَظَلَمُوْا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيْقًا ﴿١٦٨﴾
۽ حد کان لنگهيا ٤١٩ الله انهن کي هرگز نه بخشيندو ٤٢٠ نه انهن کي سڌي واٽ ڏيکاريندو
اِلَّا طَرِيْقَ جَهَنَّمَ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اَبَدًا ؕ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
مگر جهنم جي واٽ جنهن ۾ هميشه هميشه رهندا ۽ اهو الله تي آسان
يَسِيْرًا ﴿١٦٩﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ الرَّسُوْلُ بِالْحَقِّ مِنْ رَّبِّكُمْ
آهي. اي انسانو تحقيق توهان وٽ هيءُ رسول ٤٢١ حق سان توهان جي رب جي طرفان تشريف وٺي آيو
فَاٰمِنُوْا خَيْرًا لَّكُمْ ؕ وَاِنْ تَكْفُرُوْا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَ
سو ايمان آڻيو پنهنجي ڀلائي لاءِ ۽ جيڪڏهن توهان ڪفر ڪيو ٤٢٢ ته بيشڪ الله جو ئي آهي جو ڪجهه آسمانن ۽
الْاَرْضِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿١٧٠﴾ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ لَا تَغْلُوْا
زمين ۾ آهي ۽ الله علم ۽ حڪمت وارو آهي. اي ڪتابيو پنهنجي دين ۾ زيادتي
فِىْ دِيْنِكُمْ وَلَا تَقُوْلُوْا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ ؕ اِنَّمَا الْمَسِيْحُ عِيْسَى
نه ڪريو ٤٢٣ ۽ الله تي نه چئو مگر سچ ٤٢٤ مسيح عيسىٰ پٽ
ابْنُ مَرْيَمَ رَسُوْلُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهٗ ۚ اَلْقٰىهَآ اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوْحٌ
مريم ٤٢٥ جو الله جو رسول ئي آهي ۽ ان جو هڪ ڪلمو ٤٢٦ جو مريم جي طرف موڪليائين ۽ ان جي طرف کان

٤١٢ پوءِ جهڙيءَ طرح حضرت موسىٰ عليه السلام سان بي واسطي ڪلام فرمائڻ ٻين نبين سڳورن جي نبوت ۾ قادح نه آهي، جن سان اهڙيءَ طرح ڪلام نه فرمايو ويو. ايئن حضرت عيسىٰ عليه السلام تي ڪتاب جو هڪ ئي ڀيري نازل ٿيڻ ٻين نبين سڳورن جي نبوت ۾ ڪجهه به خلل نه ٿو وجهي سگهي.

٤١٣ ثواب جي ايمان آڻڻ وارن کي.

٤١٤ عذاب جي ڪفر ڪرڻ وارن کي.

٤١٥ ۽ ان چوڻ جو موقعو نه هجي ته جيڪڏهن اسان وٽ رسول اچي ها ته ضرور اسان ان جو حڪم مڃون ها ۽ الله جا مطيع ۽ فرمانبردار هجون ها. هن آيت مان هيءُ مسئلو معلوم ٿئي ٿو ته الله تعالىٰ رسولن جي موڪلڻ کان اڳ مخلوق تي عذاب نه ٿو فرمائي، جيئن ٻئي جاءِ تي ارشاد فرمايائين وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِيْنَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُوْلًا ۽ هي مسئلو به ثابت ٿئي ٿو ته معرفت الاهي، شريعت جي بيان ۽ نبين جي زبان مان ئي حاصل ٿئي ٿي. صرف عقل سان ان منزل تائين پهچڻ نه ٿو ٿئي.

٤١٦ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نبوت جو انڪار ڪري.

٤١٧ حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت لڪائي ۽ ماڻهن جي دلين ۾ شڪ وجهي (اهو حال يهودين جو آهي).

٤١٨ الله سان.

٤١٩ الله جي ڪتاب ۾ حضور جن جا اوصاف تبديل ڪري ۽ سندن نبوت جو انڪار ڪري.

٤٢٠ جيستائين اهي ڪفر تي قائم رهن يا ڪفر تي مرن.

٤٢١ سيد عالم صلى الله عليه وسلم.

٤٢٢ ۽ سيد الانبياء حضرت محمد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن جي رسالت جو انڪار ڪريو ته اُن ۾ انهن جو ڪجهه نقصان نه آهي ۽ الله تعالىٰ توهان جي اهڙي ايمان کان بي نياز آهي.

٤٢٣ شان نزول:- هيءَ آيت نصرانين جي حق ۾ نازل ٿي، جن جا ڪيترائي فرقا ٿي ويا هئا ۽ هر هڪ حضرت عيسىٰ جي نسبت جدا جدا عقيدو رکندو هو. نسطوري کيس خدا جو پٽ چوندا هئا. مرقوسي چوندا هئا ته اهو ٽن مان ٽيون آهي ۽ هن ڪلمي جي توجيهات ۾ به اختلاف هين. ڪي ٽي اقنوم مڃيندا هئا ۽ چوندا هئا ته پيءُ، پٽ، روح القدس، پيءُ مان ذات، پٽ مان عيسىٰ ۽ روح مان ان جي حلول ڪرڻ واري زندگي مراد وٺندا هئا ۽ انهن ٽنهيءَ کي هڪ ٻڌائيندا هئا. توحيد في التثليث والتثليث في التوحيد جي چڪر ۾ گرفتار هئا. ڪي چوندا هئا ته عيسىٰ ناسوتيت ۽ الوهيت جو جامع آهي. ماءُ جي طرف کان ان ۾ ناسوتيت آئي ۽ پيءُ جي طرفان الوهيت آئي تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يَقُوْلُوْنَ عُلُوًّا كَبِيْرًا. اها فرقه بندي نصرانين ۾ هڪ يهوديءَ پيدا ڪئي، جنهن جو نالو بولص هو ۽ اُن انهن کي گمراهه ڪرڻ جي لاءِ ان قسم جي عقيدن جي تعليم ڏني. هن آيت ۾ ڪتابين کي هدايت ڪئي وئي ته اهي حضرت عيسىٰ عليه السلام جي باري ۾ افراط ۽ تفريط کان پري رهن. خدا ۽ خدا جو پٽ نه چون ۽ ان جي تنقيص به نه ڪن.

٤٢٤ الله جو شريڪ ۽ پٽ به ڪنهن کي نه ٻڌايو ۽ حلول ۽ اتحاد جا عيب به نه لڳايو ۽ ان سچي عقيدي تي رهو ته.

٤٢٥ آهي ۽ ان محترم جي لاءِ ان کان سواءِ ڪو نسب نه آهي.

٤٢٦ نه ڪُن فرمايائين ۽ اهو بغير پيءُ جي صرف الله تعالىٰ جي امر سان پيدا ٿي ويو.

مِّنْهُ فَاٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ۚ وَلَا تَقُوْلُوْا ثَلٰثَةٌ ؕ اِنْتَهُوْا خَيْرًا لَّكُمْ ؕ
هڪ روح، الله ۽ ان جي رسولن تي ايمان آڻيو ف٤٢٧ ۽ ٽي نه چئو ف٤٢٨ روڪجي وڃو پنهنجي ڀلائي جي
اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ ؕ سُبْحٰنَهٗۤ اَنْ يَّكُوْنَ لَهٗ وَلَدٌ ۘ لَهٗ مَا فِى السَّمٰوٰتِ
واسطي، الله ئي نه فقط هڪ معبود آهي ف٤٢٩ اهو پاڪ آهي هن کان جو ڪيس اولاد هجي، ان جي واسطي آهي
وَمَا فِى الْاَرْضِ ؕ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿۱۷۱﴾ لَنْ يَّسْتَنْكِفَ الْمَسِيْحُ
جيڪي آسمانن ۾ آهي ۽ جو ڪجھ زمين ۾ آهي ف٤٣٠ ۽ ڪافي آهي الله ڪارساز.
اَنْ يَّكُوْنَ عَبْدًا لِّلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُوْنَ ؕ وَمَنْ يَّسْتَنْكِفْ
مسيح الله جي ٻانهي بڻجڻ کان نفرت نه ٿو ڪري ف٤٣١ ۽ نه مقرب
عَنْ عِبَادَتِهٖ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيْعًا ﴿۱۷۲﴾ فَاَمَّا
ملائڪ، جيڪو الله جي بندگي کان نفرت ڪندو ۽ وڏائي، ته عنقريب اهو انهن سڀني کي پنهنجي طرف
الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَيُوَفِّيْهِمْ اُجُوْرَهُمْ وَ
گڏ ڪندو. ف٤٣٢ پوءِ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيائون، انهن کي سندن مزدوري پوري
يَزِيْدُهُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ ۚ وَاَمَّا الَّذِيْنَ اسْتَنْكَفُوْا وَاسْتَكْبَرُوْا
ڏيئي پنهنجي فضل سان اجابه انهن کي وڌيڪ ڏيندو ۽ جن ف٤٣٣ نفرت ۽ وڏائي
فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ۙ وَّلَا يَجِدُوْنَ لَهُمْ مِّنْ دُوْنِ
ڪئي هئي، انهن کي دردناڪ سزا ڏيندو. ۽ الله کان سواءِ نه پنهنجو
اللّٰهِ وَلِيًّا وَّلَا نَصِيْرًا ﴿۱۷۳﴾ يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمْ بُرْهَانٌ
ڪو حمايتي لهندا نه مددگار. اي انسانو بيشڪ توهان وٽ توهان جي رب جي طرف کان
مِّنْ رَّبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَاۤ اِلَيْكُمْ نُوْرًا مُّبِيْنًا ﴿۱۷٤﴾ فَاَمَّا الَّذِيْنَ
واضح دليل آيو ف٤٣٤ ۽ اسان توهان جي طرف روشن نور نازل ڪيو. ف٤٣٥ ته اهي جن الله
اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوْا بِهٖ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِىْ رَحْمَةٍ مِّنْهُ
تي ايمان آندو ۽ ان جي رسي مضبوط پڪڙيائون ته عنقريب الله انهن کي پنهنجي رحمت ۽ پنهنجي فضل
وَفَضْلٍ ۙ وَّيَهْدِيْهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطًا مُّسْتَقِيْمًا ﴿۱۷۵﴾ يَسْتَفْتُوْنَكَ ؕ
۾ داخل ڪندو ف٤٣٦ ۽ انهن کي پنهنجي طرف سڌي واٽ ڏيکاريندو. اي محبوب توکان فتويٰ پڇن ٿا

وقف لازم ع ٢٣ / ٩ / ٣

٤٢٧ ۽ تصديق ڪريو ته الله واحد آهي، پٽن (اولاد) کان پاڪ آهي ۽ ان جي رسولن جي تصديق ڪريو ۽ هن ڳالهه جي ته حضرت عيسيٰ عليه السلام الله جي رسولن مان آهي.

٤٢٨ جيئن نصرانين جو عقيدو آهي، جيڪو محض ڪفر آهي.

٤٢٩ ڪو به ان جو شريڪ نه آهي.

٤٣٠ ۽ سڀني جو مالڪ آهي ۽ جيڪو مالڪ هجي سو پيءُ نه ٿو ٿي سگهي.

٤٣١ شان نزول:- نجران جي نصارن جو هڪ وفد سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. تن حضور جن کي چيو ته توهان حضرت عيسيٰ کي الله جو ٻانهو چئي عيب لڳايو ٿا.
حضور جن فرمايو ته حضرت عيسيٰ جي لاءِ اها عار جي ڳالهه نه آهي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي.

٤٣٢ يعني آخرت ۾ ان تڪبر جي سزا ڏيندو.

٤٣٣ الله جي عبادت بجا آڻڻ کان.

٤٣٤ چٽي دليل مان سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي ذات گرامي مراد آهي، جنهن جي صدق تي سندن معجزا شاهد آهن ۽ منڪرن جي عقلن کي حيران ڪري ڇڏين ٿا.

٤٣٥ يعني قرآن پاڪ.

٤٣٦ ۽ جنت ۽ وڏا درجا عطا فرمائيندو.

9

قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيْكُمْ فِى الْكَلٰلَةِ ؕ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهٗ وَلَدٌ

تون فرماءِ تہ الله توهان کي فتویٰ ڏي ٿو ڪلالہ جي باري ۾ ٤٣٧ جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ جو انتقال ٿي وڃي جو بي اولاد

وَّلَهٗۤ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ يَرِثُهَاۤ اِنْ لَّمْ يَكُنْ

آهي ٤٣٨ ان جي هڪ ڀيڻ هجي تہ ملڪيت ۾ ڀيڻ جو اڌ آهي ٤٣٩ ۽ مرد پنهنجي ڀيڻ جو وارث ٿيندو جيڪڏهن

لَّهَا وَلَدٌ ؕ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثٰنِ مِمَّا تَرَكَ ؕ وَاِنْ

ڀيڻ کي اولاد نہ هجي ٤٤٠ پوءِ جيڪڏهن ٻہ ڀينرون آهن تہ ملڪيت ۾ انهن جي واسطي ٻہ ٽهايون آهن ۽ جيڪڏهن

كَانُوْۤا اِخْوَةً رِّجَالًا وَّنِسَآءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ ؕ

ڀائر ڀينرون هجن مرد بہ ۽ عورتون بہ تہ مرد جو حصو ٻن عورتن جي برابر آهي ۽

يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوْا ؕ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿۱۷۶﴾

الله توهان جي لاءِ کولي بيان فرمائي ٿو تہ متان توهان گمراه نہ ٿي وڃو ۽ الله هر شيءِ ڄاڻي ٿو

سُوْرَةُ الْمَآئِدَةِ ٥ مَدَنِيَّةٌ ١١٢ ۔ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ۔ اٰيَاتُهَا ١٢٠ رُكُوْعَاتُهَا ١٦

سورة مائده مدني آهي ۽ هن ۾ ١٢٠ آيتون ۽ ١٦ رڪوع آهن ۔ الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان شروع ١

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اَوْفُوْا بِالْعُقُوْدِ ؕ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيْمَةُ

اي ايمان وارؤ پنهنجا قول پورا ڪريو ٢ توهان جي واسطي حلال ٿيا بي زبان جانور

الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّى الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ ؕ

مگر جيڪو توهان کي اڳتي پڌايو ويندو ٣ پر شڪار حلال نہ سمجهو جڏهن توهان احرام ۾ هجو ٤

اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيْدُ ﴿۱﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تُحِلُّوْا شَعَآئِرَ

بيشڪ الله حڪم فرمائيندو آهي جيڪي گهري. اي ايمان وارؤ حلال نہ ٺاهيو الله جي نشانين کي ٥

اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَآئِدَ وَلَآ آٰمِّيْنَ

۽ عزت وارن مهينن کي ٦ ۽ نہ حرم ڏانهن موڪليل قربانين ۽ نہ ڪي جن جي ڳچي ۾ نشانيون لٽڪيل آهن ٨

الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنْ رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا ؕ وَاِذَا

۽ نہ انهن جو مال ۽ آبرو جيڪي عزت واري گهر جو ارادو ڪري اچن ٩ پنهنجي رب جي مهرباني ۽ رضا ڳولڻ جي واسطي

حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوْا ؕ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوْكُمْ

۽ جڏهن احرام کان نڪرو تہ شڪار ڪري سگهو ٿا ١٠ ۽ توهان کي ڪنهن قوم جي دشمني جو انهن توهان کي مسجد حرام

٤٣٧ ڪلالہ ان کي چوندا آهن جيڪو پاڻ کان پوءِ نہ پيءُ ڇڏي وڃي نہ اولاد.

٤٣٨ شان نزول: حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه کان روايت آهي تہ اهو بيمار هو تہ رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن حضرت ابوبکر صديق رضی الله تعالیٰ عنه سان گڏ عيادت جي لاءِ تشريف فرما ٿيا. حضرت جابر بيهوش هو. حضور جن وضو فرمائي، وضوءَ جو پاڻي مٿس وڌو، ان کي هوش آيو، اک کولي ته ڏٺائين تہ حضور جن تشريف فرما آهن. عرض ڪيائين يارسول الله! مان پنهنجي مال جو ڪهڙو انتظام ڪريان، ان تي هيءَ آيت ڪريمہ نازل ٿي (بخاري ۽ مسلم). ابوداؤد جي روايت ۾ هي بہ آهي تہ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن حضرت جابر رضی الله عنه کي فرمايو اي جابر! منهنجي علم ۾ تنهنجو موت انهيءَ بيماريءَ سان نہ آهي. هن حديث شريف مان چند مسئلا معلوم ٿيا.

ع ٥ ٢٤

مسئلو:- بزرگن جي وضوءَ جو پاڻي تبرڪ آهي ۽ ان کي شفا جي حاصل ڪرڻ لاءِ استعمال ڪرڻ سنت آهي.

مسئلو:- مريضن جي عيادت ڪرڻ سنت آهي.

المنزل ٢

مسئلو:- سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن کي الله تعالیٰ غيب جا علوم عطا فرمايا آهن. انهيءَ ڪري حضور سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن کي معلوم هو تہ حضرت جابر رضی الله تعالیٰ عنه جو موت انهيءَ مرض ۾ نہ آهي.

٤٣٩ جيڪڏهن اها سڳي يا پيءُ شريڪ ڀيڻ هجي.

٤٤٠ يعني جيڪڏهن ڀيڻ بي اولاد مُئي ۽ ڀاءُ رهيو تہ اهو ڀاءُ ان جي مال جو وارث ٿيندو ؞ ؞

١ سورة مائده مدني طيبہ ۾ نازل ٿي، سواءِ آيت اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ جي، جو اها آيت نائين ذوالحج جي ڏينهن حجة الوداع ۾ نازل ٿي ۽ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن خطبي ۾ ان کي پڙهيو. هن ۾ هڪ سو ويهہ آيتون ۽ ٻارهن هزار چار سو چوهٺ حرف آهن. ٢ عقود جي معنيٰ ۾ مفسرن جا چند قول آهن: ابن جرير چيو تہ ڪتابين کي خطاب فرمايو ويو آهي، معنيٰ هيءَ آهي تہ اي مؤمن ڪتابيو! مان اڳين ڪتابن ۾ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن تي ايمان آڻڻ ۽ سندن اطاعت ڪرڻ جي متعلق جيڪي توهان کان واعدا ورتا آهن، سي پورا ڪريو. ڪن مفسرن جو قول آهي تہ خطاب مؤمن کي

آهي، انهن کي واعدن جي پوري ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي. حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما فرمايو تہ انهن وعدن مان مراد ايمان ۽ اهي واعدا آهن، جيڪي حرام ۽ حلال جي متعلق قرآن پاڪ ۾ ورتا ويا. ڪن مفسرن جو قول آهي تہ ان ۾ مؤمنن جا هڪٻئي سان معاهدا مراد آهن. ٣ يعني جن جي حُرمت شريعت ۾ وارد ٿي ۽ انهن کان سواءِ سمورا جانور توهان جي لاءِ حلال ڪيا ويا. ٤ مسئلو: تہ خشڪيءَ جو شڪار احرام جي حالت ۾ حرام آهي ۽ دريائي شڪار جائز آهي، جيئن هن سورة جي پڇاڙيءَ ۾ ايندو. ٥ ان جي دين جا معالم معنيٰ هيءَ آهي تہ جيڪي شيون الله فرض ڪيون ۽ جيڪي منع فرمايون، سڀني جي حُرمت جو لحاظ رکو. ٦ حج جا مهينا، جنگ ڪرڻ جن ۾ جاهليت جي زماني ۾ بہ ممنوع هئي ۽ اسلام ۾ بہ اهو حڪم باقي رهيو. ٧ اهي قربانيون. ٨ عرب جا ماڻهو قربانين (جي جانورن) جي ڳچيءَ ۾ حرم شريف جي وڻن جي تارين وغيره مان ڪُتا ناهي وجهندا هئا تہ جيئن تہ سڃاڻ وارا ڄاڻن تہ اهي حرم ڪي موڪليل قربانين جا (جانور) آهن ۽ انهن کي تعرض نہ ڪن. ٩ حج ۽ عمري ڪرڻ جي لاءِ. شان نزول:- شريح بن هند هڪ مشهور بدبخت هو، سو مديني طيبہ ۾ آيو ۽ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي عرض ڪرڻ لڳو تہ توهان خدا جي مخلوق کي ڇا جي دعوت ڏيو ٿا؟ فرمائون پنهنجي رب تي ايمان آڻڻ ۽ پنهنجي رسالت جي تصديق ڪرڻ ۽ نماز قائم رکڻ ۽ زڪواة ڏيڻ جي. چيائين تمام سُٺي دعوت آهي. مان پنهنجن سردارن کان راءِ وٺان تہ مان بہ اسلام آڻيندس ۽ انهن کي بہ آڻيندس. اهو چئي هليو ويو. حضور جن اُن جي اچڻ کان اڳ ۾ ئي صحابہ ڪرام کي خبر ڏيئي ڇڏي هئي تہ ربيعہ قبيلي جو هڪ شخص اچڻ وارو آهي، جيڪو شيطاني گفتگو ڪندو. ان جي وڃڻ کان پوءِ حضور جن فرمايو تہ ڪافر جو چهرو وٺي آيو ۽ ٺڳ ۽ بڇڙي وانگر پُٺي ڦيرائي ويو، اهو ايمان آڻڻ وارو نہ آهي. اهڙيءَ طرح ان ٺڳي ڪئي ۽ مديني طيبہ مان نڪرندي اتان جا جانور ۽ مال وٺي ويو. ٻئي سال يمامہ جي حاجين سان گڏ واپار جو گهڻو سامان ۽ حج جي ڳُت پيل قربانين (جا جانور) وٺي حج جي ارادي سان نڪتو. سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن پنهنجن صحابن سڳورن سان گڏ تشريف وٺي وڃي رهيا هئا. وات ۾ صحابن شريح کي ڏٺو ۽ چاهيو تہ جانور ان کان واپس وٺن. پر رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن منع فرمايو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ حڪم ڏنو ويو تہ جنهن جو اهڙو شان هجي، اُن جو پيڇو نہ ڪجي. ١٠ هي مباح هجڻ جو بيان آهي تہ احرام کان پوءِ شڪار مباح ٿي وڃي ٿو.

عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوْا ۘ وَتَعَاوَنُوْا عَلَى الْبِرِّ وَ
ڪان روڪيو ھو، زيادتي ڪرڻ تي نه اُڀاري ف١١ ۽ نيڪي ۽ پرھيزگاري تي ھڪ ٻئي جي مدد

التَّقْوٰى ۠ وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ۠ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ
ڪريو ۽ گناھ ۽ زيادتي ۾ ھڪ ٻئي کي مدد نه ڏيو ف١٢ ۽ الله کان ڊڄندا رھو، بيشڪ

اِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝٢ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ
الله جو عذاب سخت آھي. توھان تي حرام آھي ف١٣ مئل ۽ رت ۽

الدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيْرِ وَمَآ اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ وَالْمُنْخَنِقَةُ
سوئر جو گوشت ۽ اھو جنھن جي ذبح ۾ غير خدا جو نالو پڪاريو ويو ھجي ۽ جيڪو گھٽي سان مري ۽ ٻي ڌارشيءِ سان ماريل

وَالْمَوْقُوْذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيْحَةُ وَمَآ اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا
۽ جيڪو ڪري مئو ۽ جنھن کي ڪنھن جانور سڱن سان ماريو ۽ جنھن کي ڪو ڦاڙيندڙ کائي ويو مگر جنھن کي توھان ذبح ڪري ورتو

مَا ذَكَّيْتُمْ ۣ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوْا بِالْاَزْلَامِ ؕ
۽ جيڪو ڪنھن بت خاني تي ذبح ڪيو ويو ۽ تير وجھي ورھاست ڪرڻ ھي گناھ جو ڪم آھي،

ذٰلِكُمْ فِسْقٌ ؕ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ دِيْنِكُمْ فَلَا
اڄ توھان جي دين جي طرف کان ڪافرن جي اميد ختم ٿي وئي ف١٤ توھان انھن کان نه ڊڄو ۽

تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ ؕ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ وَاَتْمَمْتُ
مون کان ڊڄو، اڄ مان توھان جي واسطي توھان جو دين ڪامل ڪري ڇڏيو ف١٥ ۽ توھان تي پنھنجي نعمت پوري ڪئي ف١٦

عَلَيْكُمْ نِعْمَتِيْ وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيْنًا ؕ فَمَنِ اضْطُرَّ
۽ توھان جي واسطي اسلام کي دين پسند ڪيو ف١٧ ته جيڪو بک ۽ اُڃ جي سختيءَ ۾ لاچار ھجي ھن طرح

فِيْ مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّاِثْمٍ ۙ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝٣
جو گناھ جي طرف نه جھڪي ف١٨ ته بيشڪ الله بخشيندڙ مھربان آھي. اي محبوب توکان پڇن ٿا ف١٩ انھن جي واسطي

يَسْـَٔلُوْنَكَ مَاذَآ اُحِلَّ لَهُمْ ؕ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبٰتُ ۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِّنَ الْجَوَارِحِ
ڇا حلال ٿيو، توھان فرمايو ته حلال ڪيون ويون توھان جي واسطي پاڪ شيون ف١٩ ۽ جيڪي شڪاري جانور توھان پاليا

مُكَلِّبِيْنَ تُعَلِّمُوْنَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ ۡ فَكُلُوْا مِمَّآ اَمْسَكْنَ
ف٢٠ انھن کي شڪار تي ڊوڙائيندي جيڪو علم توھان کي ڏنو ان مان انھن کي سيکاريندي ڪري ڪاٿو ان مان جيڪو اھي

ف١١ يعني مڪي وارن رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن کي ۽ سندن صحابه کي حديبيه جي ڏينھن عمري کان روڪيو، انھن جي ان دشمنيءَ واري فعل جو توھان بدلو نه وٺو. ف١٢ ڪن مفسرن فرمايو ته جنھن جو حڪم ڏنو ويو، ان کي بجا آڻڻ بِرّ (چڱائي) ۽ جنھن کان منع فرمايو ويو، ان کي ڇڏي ڏيڻ تقويٰ (پرھيزگاري) ۽ جنھن جو حڪم ڏنو ويو، ان جو نه ڪرڻ اِثم (گناھ) ۽ جنھن کان منع ڪيو ويو، ان جو ڪرڻ عُدوان (زيادتي) چيو ويو. ف١٣ آيت اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ ۾ جيڪو استثناء ذڪر فرمايو ويو ھو، ھتي ان جو بيان آھي ۽ يارھن شين جي حُرمت جو ذڪر ڪيو ويو آھي. ١: مُردار، يعني جنھن جانور جي لاءِ شريعت ۾ ذبح جو حڪم ھجي، سو بغير ذبح جي مري وڃي. ٢: وھندڙ رت. ٣: سوئر جو گوشت ۽ ان جا سمورا جزا. ٤: اھو جانور جنھن جي ذبح جي وقت غير خدا جو نالو ورتو ويو ھجي، جيئن جاھليت جي زماني جا ماڻھو بتن جي نالن تي ذبح ڪندا ھُا، جنھن جانور کي ذبح ته صرف الله جي نالي تي ڪيو ويو ھجي مگر ٻين وقتن ۾ اھو غير خدا جي طرف منسوب رھيو ھجي، سو حرام نه آھي، جيئن عبدالله جي ڳئون، عقيقي جو ٻڪر، وليمي جو جانور يا اھو جانور، جنھن سان اولياء جي روحن کي ثواب پھچائڻ منظور رھي، ان کي ذبح جي غير وقت ۾ اولياء جي نالن سان نامزد ڪيو وڃي مگر ذبح ان جي فقط الله جي نالي تي ھجي، اُن وقت ڪنھن ٻئي جو نالو نه ورتو ويو ھو ته اھو حلال ۽ طيب آھي. ھن آيت ۾ صرف انھيءَ کي حرام فرمايو ويو آھي، جنھن تي ذبح ڪرڻ جي وقت غير خدا جو نالو ورتو ھجي. وھابي، جيڪي ذبح جو قيد نه ٿا لڳائن، اھي آيت جي معنيٰ ۾ غلطي ڪن ٿا ۽ انھن (وھابين) جو قول سڀني معتبر تفسيرن جي خلاف آھي، ۽ خود آيت انھن جي معنيٰ کي نھڻ نه ٿي ڏئي ڇو ته مَا اُهِلَّ بِهٖ کي جيڪڏھن ذبح جي وقت سان مقيد نه ڪن ته اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ جي استثنيٰ ان کي ملحق ٿيندي ۽ جانور جيڪو ذبح جي غير وقت ۾ غير خدا جي نالي سان موسوم رھيو ھجي اھو اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ سان حلال ٿيندو. مطلب ته وھابين کي آيت مان سند آڻڻ جو ڪو چارو نه آھي. ٥: گھونڊ ڏيئي ماريل جانور. ٦: اھو جانور جيڪو لٺ، پٿر، ڍير، گولي، ڇري يعني بغير ڌار واري شيءِ سان ماريو ويو ھجي. ٧: جيڪو ڪري مئو ھجي ته ڀلي پھاڙ تان يا کوھ ۾ وغيره. ٨: اھو جانور جنھن کي ٻئي جانور سڱ ھڻي ماريو ھجي. ٩: نائون اھو جنھن کي ڪنھن درندي تورو ڪاڏو ھجي ۽ اھو ان زخم جي تڪليف سبب مري ويو ھجي، پر جيڪڏھن اھو جانور مرڻ کان اڳ باقاعدي ذبح ڪيو ويو ته حلال آھي. ١٠: اھو جيڪو پٿر تي عبادت جي خيال سان ذبح ڪيو ويو ھجي، جيئن جاھلن ڪعبي شريف جي اندر ٿي سؤ سٺ پٿر (بت) نصب ڪيا ھُا، جن جي اھي عبادت ڪندا ھُا ۽ تن لاءِ جانور ذبح ڪندا ھُا، ۽ ان جي ذبح سان اُنھن جي تعظيم ۽ تقرب جي نيت ڪندا ھُا. ١١: حصي ۽ حڪم معلوم ڪرڻ لاءِ پالوھڻ، جاھليت جي زماني جي ماڻھن کي سفر يا جنگ يا واپار يا نڪاح وغيره جا ڪم پيش ايندا ھُا ته اھي تن تيرن سان پڪا وجھندا ھُا ۽ جيڪو نڪرندو ھو، ان مطابق عمل ڪندا ھُا ۽ ان کي ئي حڪمِ الاھي ڄاڻيندا ھُا. تن سڀني جي ممانعت فرمائي وئي. ف١٤ ھيءَ آيت حجة الوداع ۾ نائين ذوالحج جي ڏينھن (جيڪو جمعي جو ھو) عصر جي نماز کان پوءِ نازل ٿي. معنيٰ ھيءَ آھي ته ڪافر توھان جي دين تي غالب اچڻ کان مايوس ٿي ويا. ف١٥ ۽ امورِ تڪليفيه ۾ حرام ۽ حلال جا جيڪي احڪام آھن اھي ۽ قياس جا سمورا قاعدا مڪمل ڪري ڇڏيا، انھيءَ ڪري ھن آيت جي نزول کان پوءِ حلال ۽ حرام جي بيان جي ڪا آيت نازل نه ٿي، جيستائين ڪ وَاتَّقُوْا يَوْمًا تُرْجَعُوْنَ فِيْهِ اِلَى اللّٰهِ نازل ٿي مگر اھا وعظ ۽ نصيحت جي آھي. ڪن مفسرن جو قول آھي ته دين ڪامل ڪرڻ جي معنيٰ اسلام کي غالب ڪرڻ آھي، جنھن جو اھو اثر آھي ته حجة الوداع ۾ جڏھن ھيءَ آيت نازل ٿي ته ڪو مُشرڪ مسلمانن سان گڏ حج ۾ شريڪ نه ٿي سگھيو. ھڪ قول مطابق معنيٰ ھيءَ آھي ته مان توھان کي دُشمن کان امن ڏنو. ھڪ قول ھيءَ آھي ته دين جو مڪمل ڪرڻ ھيءَ آھي ته اھو اڳين شريعتن وانگر منسوخ نه ٿيندو، بلڪ قيامت تائين باقي رھندو. شان نزول: بخاري ۽ مسلم شريف جي حديث ۾ آھي ته حضرت عمر رضي الله تعالیٰ عنه وٽ ھڪ يھودي آيو ۽ چيائين ته اي اميرالمؤمنين! توھان جي ڪتاب ۾ ھڪ اھڙي آيت آھي، جيڪڏھن اھا اسان يھودين تي نازل ٿئي ھا ته اسان نزول جي ڏينھن عيد ملھايون ھا. فرمايائين ڪھڙي؟ ان آيت اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ پڙھي، پاڻ فرمايائين مان ان ڏينھن کي ڄاڻان ٿو ۽ جنھن ۾ اھا نازل ٿي ھئي ۽ ان جي نزول جي مقام کي به سڃاڻان ٿو. اھو عرفات جو مقام ھو ۽ جمعي جو ڏينھن. ھن مان سندس مراد ھيءَ ھئي ته اھو ڏينھن اسان جي لاءِ عيد آھي. ترمذي شريف ۾ حضرت ابن عباس رضی الله عنھما کان روايت ٿيل آھي ته ڪنھن به ھڪ يھودي ايئن ئي چيو. پاڻ فرمايائين ته جنھن ڏينھن اھا نازل ٿي، اُن ڏينھن ٻه عيدون ھيون. جمعو ۽ عرفو. مسئلو: ھن مان معلوم ٿيو ته ڪنھن ديني ڪاميابيءَ جي ڏينھن کي خوشيءَ جو ڏينھن ملھائڻ جائز ۽ صحابه ڪرام کان ثابت آھي ورنه حضرت عمر ۽ ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنھم صاف فرمائي ڇڏين ھا ته جنھن ڏينھن ڪنھن خوشيءَ جو واقعو ٿئي، ان جو يادگار قائم ڪرڻ ۽ ان ڏينھن کي عيد ملھائڻ اسان بدعت ڄاڻون ٿا. ھن مان ثابت ٿيو ته عيد ميلاد ملھائڻ جائز آھي، ڇو ته اھا الله جي وڏي نعمت جي يادگار ۽ شڪرگذاري

عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ ۠ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيْعُ

ماري توهان جي واسطي رهڻ ڏين وا٢١ ۽ ان تي الله جو نالو وٺو٢٢ ۽ الله كان ڊڄندا رهو. بيشڪ الله کي

الْحِسَابِ ﴿٤﴾ اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبٰتُ ؕ وَطَعَامُ الَّذِيْنَ اُوْتُوا

حساب ڪندي دير نه لڳندي آهي. اڄ توهان جي واسطي پاڪ شيون حلال ٿيون ۽ ڪتابين جو کاڌو وا٢٣ توهان جي

الْكِتٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ ۠ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ ۫ وَالْمُحْصَنٰتُ مِنَ

واسطي حلال آهي ۽ توهان جو کاڌو انهن جي واسطي حلال آهي ۽ مسلمان وا٢٤ پرهيزگار

الْمُؤْمِنٰتِ وَالْمُحْصَنٰتُ مِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ

عورتون ۽ پرهيزگار عورتون انهن مان جن کي توهان کان اڳ ۾ ڪتاب

قَبْلِكُمْ اِذَآ اٰتَيْتُمُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ مُحْصِنِيْنَ غَيْرَ مُسٰفِحِيْنَ

مليو جڏهن توهان انهن کي سندن مهر ڏيو قيد ۾ آڻيندي وا٢٥ نه مستي ڪڍندي

وَلَا مُتَّخِذِيْٓ اَخْدَانٍ ؕ وَمَنْ يَّكْفُرْ بِالْاِيْمَانِ فَقَدْ حَبِطَ

۽ نه دوست ناهيندي وا٢٦ ۽ جيڪو مسلمان مان ڪافر ٿئي ان جا سمورا اعمال ڇٽ

عَمَلُهٗ ۫ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ﴿٥﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا

ٿي ويا ۽ اهو آخرت ۾ نقصان وارو آهي. وا٢٧ اي ايمان وارو

اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوْا وُجُوْهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى

جڏهن نماز جي واسطي اٿڻ جو ارادو ڪيو وا٢٨ ته پنهنجو منهن ڌوئو ۽ ٺونٺين تائين هٿ

الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوْا بِرُءُوْسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ ؕ وَاِنْ

وا٢٩ ۽ مٿي جي مسح ڪيو٣٠ ۽ پيرَ ڏين تائين پير ڌوئو وا٣١ ۽ جيڪڏهن

كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوْا ؕ وَاِنْ كُنْتُمْ مَّرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَآءَ

توهان کي غسل جي ضرورت هجي ته خوب پاڪائي ڪري وٺو وا٣٢ ۽ جيڪڏهن توهان بيمار هجو يا سفر ۾ هجو يا

اَحَدٌ مِّنْكُمْ مِّنَ الْغَآئِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوْا مَآءً

ڪو قضا حاجت ڪان آيو يا توهان عورتن سان صحبت ڪئي ۽ انهن صورتن ۾ پاڻي نه

فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوْا بِوُجُوْهِكُمْ وَاَيْدِيْكُمْ

لڌو ته پاڪ مٽي سان تيمم ڪريو ته پنهنجي منهن ۽ هٿن جي ان سان مسح ڪريو

آهي. ١٦ـه مڪ مڪرمه فتح فرمائي. ١٧ـه ته ان ڪان سواءِ ٻيو ڪو دين قبول نه آهي. ١٨ـه معنىٰ هي آهي ته مٿي حرام شين جو بيان ڪيو ويو آهي، پر جڏهن ڪاڻڻ پيئڻ لاءِ ڪا حلال شيءِ حاصل نه ٿئي ۽ بُک ۽ اُڃ جي سختيءَ سان جان ٻي ساهه ۾ وڃي ته ان وقت جان بچائڻ لاءِ ضرورت آهر کائڻ پيئڻ جي اجازت آهي، اهڙي نموني جو گناهه جي طرف مائل نه ٿئي، يعني ضرورت کان وڌيڪ نه کائي ۽ ضرورت ايتري قدر کائڻ سان پوري ٿي وڃي ٿي، جنهن سان جان جو خطرو ختم ٿي وڃي. ١٩ـه جن جي حُرمت قرآن، حديث، اجماع ۽ قياس کان ثابت نه آهي. هڪ قول هيءُ آهي ته طيبات اهي شيون آهن، جن کي عرب ۽ سليم الطبع ماڻهو پسند ڪن ٿا ۽ خبيث اهي شيون آهن، جن کان سليم طبيعتون نفرت ڪن ٿيون. مسئلو: هن مان معلوم ٿيو ته ڪنهن شيءِ جي حُرمت تي دليل نه هجڻ ان جي حلال هجڻ لاءِ ڪافي آهي. شان نزول: هيءَ آيت عدي بن حاتم ۽ زيد بن مهلهل جي حق ۾ نازل ٿي، جن جو نالو رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن زيد الخير رکيو هو. انهن ٻنهي صاحبن عرض ڪيو يارسول الله صلى الله عليه وسلم! اسان ڪُتي ۽ باز جي ذريعي شڪار ڪريون ٿا، ڇا! اهو اسان لاءِ حلال آهي؟ ان تي اهي آيت نازل ٿي. ٢٠ـه توڙي اهي درندن مان هجن. مثل ڪُتي ۽ چيتي جي يا شڪاري پرندن مان مثل شڪرو، باز ۽ شاهين وغيره جي. جڏهن انهن کي هن طرح

ع

٥

٥

سيکاريو وڃي ته جيڪي شڪار ڪن، اُن مان نه کائن ۽ جڏهن شڪاري انهن کي ڇڏي، تڏهن شڪار تي وڃن ۽ جڏهن سڏي ته واپس اچن، اهڙي شڪاري جانورن کي معلم چوندا آهن. وا٢١ ۽ پاڻ ان مان نه کائن. وا٢٢ آيت مان جيڪو فائدو حاصل ٿئي ٿو، تنهن جو خلاصو هي آهي ته جنهن شخص ڪتو يا شڪرو وغيره ڪو شڪاري جانور شڪار تي ڇڏيو ته انجو شڪار هنن شرطن سان حلال آهي ١. شڪاري جانور مسلمان جو هجي ۽ سيکاريل. ٢. ان شڪار کي زخم لڳائي ماريو هجي. ٣. شڪاري جانور کي بسم الله. الله اڪبر چئي پوءِ ڇڏيو هجي. ٤. جيڪڏهن شڪاري وٽ شڪار زنده پهتو هجي ته پوءِ ان کي بسم الله. الله اڪبر چئي ذبح ڪري. جيڪڏهن انهن شرطن مان ڪو شرط نه لڌو ته حلال نه ٿيندو. مثلاً: جيڪڏهن شڪاري جانور سيکاريل نه هجي يا اُن زخم نه ڪيو هجي يا شڪار تي ڇڏڻ وقت بسم الله. الله اڪبر نه پڙهيو ويو هجي يا شڪار زنده پهتو هجي پر اُن کي ذبح نه ڪيو ويو هجي يا معلم سان گڏ غير معلم شڪار ۾ شريڪ ٿي ويو هجي يا اهڙو شڪاري جانور شريڪ ٿي ويو هجي، جنهن کي ڇڏڻ وقت بسم الله. الله اڪبر نه پڙهيو ويو هجي يا اهو شڪاري جانور مجوسي ڪافر جو هجي، انهن صورتن ۾ اهو شڪار حرام آهي. مسئلو: تير سان شڪار ڪرڻ جو به اهو ئي حڪم آهي. جيڪڏهن بسم الله. الله اڪبر چئي تير هنيائين، ان سان جانور زخمي ٿي مري ويو ته حلال آهي، پر جيڪڏهن نه مُئو ته ٻيهر ان کي بسم الله. الله اڪبر پڙهي ذبح ڪري. جيڪڏهن ان تي بسم الله نه پڙهيائين يا تير جو زخم ان کي نه رسيو يا زنده لهڻ کان پوءِ به اُن کي ذبح نه ڪيائين ته انهن سڀني صورتن ۾ حرام آهي. ٢٣ـه يعني انهن جا ذبح ٿيل. مسئلو: مسلمان ۽ ڪتابيءَ جو ذبح ٿيل حلال آهي توڙي اهو مرد هجي يا عورت يا ٻار. ٢٤ـه نڪاح ڪرڻ ۾ عورت جي پاڪدامني جو لحاظ مستحب آهي پر نڪاح جي صحيح هجڻ جي لاءِ شرط نه آهي. ٢٥ـه نڪاح ڪري. ٢٦ـه ناجائز طريقي سان مستي ڪڍڻ مان مراد بي ڌڙڪ زنا ڪرڻ ۽ آشنا بڻائڻ مان پوشيده زنا مراد آهي. ٢٧ـه جو ته مرتد ٿيڻ سان سمورا عمل بيڪار ٿي وڃن ٿا. ٢٨ـه ۽ توهان بي وضو هجو ته پوءِ توهان تي وضو فرض آهي ۽ وضوءَ جا فرض هي چار آهن، جيڪي اڳتي بيان ڪيا وڃن ٿا. فائدو: سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ۽ سندن صحابه ڪرام هر نماز جي لاءِ تازي وضوءَ جا عادي هئا، جيتوڻيڪ هڪ وضوءَ سان ٻه گهڻيون نمازون فرض ۽ نفل درست آهن، مگر هر نماز جي لاءِ نئون وضو ڪرڻ وڌيڪ برڪت ۽ ثواب جو موجب آهي. ڪن مفسرن جو قول آهي ته اسلام جي شروعات ۾ هر نماز جي لاءِ جدا وضو ڪرڻ فرض هو، بعد ۾ منسوخ ڪيو ويو ۽ جيستائين حدث واقع نه ٿئي، هڪ ئي وضوءَ سان فرض ۽ نفل سڀني جو ادا ڪرڻ جائز ٿيو. ٢٩ـه نو ٺيون به ڌوئڻ جي حڪم ۾ آهن، جيئن حديث مان ثابت آهي، جمهور انهيءَ تي آهن. ٣٠ـه مٿي جو چوٿون حصو مسح فرض آهي. اهو مقدار مغيره جي حديث مان ثابت آهي ۽ اها حديث آيت جو بيان آهي. ٣١ـه هي وضوءَ جو چوٿون فرض آهي. حديث صحيح ۾ آهي: سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ڪن ماڻهن کي پيرن جي مسح ڪندي ڏٺو ته ڪين منع فرمايائون ۽ عطا کان مروي آهي، سو قسم سان فرمائي ٿو ته منهنجي علم ۾ رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جي صحابه ڪرام مان ڪنهن به وضوءَ ۾ پيرن جي مسح نه ڪئي. ٣٢ـه مسئلو: جنابت سان ڪامل پاڪائي لازم ٿئي ٿي. جنابت ڪڏهن سجاڳيءَ ۾ دفق ۽ شهوت سان گڏ انزال جي ڪري ٿئي ٿي ۽ ڪڏهن ننڊ ۾ احتلام سان، جنهن کان پوءِ اثر لڌو وڃي، ايستائين جو جيڪڏهن خواب ياد آيو، مگر آلاڻ نه لڌائين ته غسل واجب نه ٿيندو ۽ ڪڏهن ٻنهي واٽن مان ڪنهن ۾ حشفه جي دخول سان فاعل ۽ مفعول ٻنهيءَ جي حق ۾ توڙي انزال ٿئي يا نه ٿئي. اهي سمورئون صورتون

مِّنْهُ ؕ مَا يُرِيْدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ حَرَجٍ وَّلٰكِنْ يُّرِيْدُ
الله نٿو چاهي ته توهان تي تنگي رکي هائو چاهي ٿو ته توهان کي خوب
لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهٗ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ۝٦ وَ
پاک کري ۽ پنهنجي نعمت توهان تي پوري کري ته من توهان احسان مڃو.
اذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيْثَاقَهُ الَّذِيْ وَاثَقَكُمْ بِهٖۤ ۙ
۽ پاڻ تي الله جو احسان ياد ڪريو ٣٣ ۽ اهو واعدو جو ان توهان کان ورتو ٣٤
اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا ؗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ
جڏهن جو توهان چيو اسان ٻڌو ۽ مڃيو ٣٥ ۽ الله کان ڊڄو، بيشڪ الله دلين جي ڳالهه
الصُّدُوْرِ ۝٧ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُوْنُوْا قَوّٰمِيْنَ لِلّٰهِ شُهَدَآءَ
ڄاڻي ٿو. اي ايمان وارؤ الله جي حڪم تي خوب قائم ٿي وڃو انصاف سان شاهدي
بِالْقِسْطِ ؗ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰۤى اَلَّا تَعْدِلُوْا ؕ
ڏيندي ٣٦ ۽ توهان کي ڪنهن قوم جي دشمني هن تي نه اڀاري جو توهان بي انصافي ڪريو
اِعْدِلُوْا ۫ هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى ؗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ
انصاف ڪريو، اهو پرهيزگاري کي وڌيڪ ويجهو آهي ۽ الله کان ڊڄو، بيشڪ الله کي توهان جي ڪمن جي
بِمَا تَعْمَلُوْنَ ۝٨ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ ۙ
خبر آهي. ايمان وارن نيڪوڪارن سان الله جو واعدو آهي ته انهن جي واسطي
لَهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَّاَجْرٌ عَظِيْمٌ ۝٩ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَاۤ
بخشش ۽ وڏو ثواب آهي. ۽ اهي جن ڪفر ڪيو ۽ اسان جي آيتن کي ڪوڙو سمجهيائون ئي ن م
اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَحِيْمِ ۝١٠ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اذْكُرُوْا نِعْمَتَ
اهي ئي دوزخ وارا آهن. ٣٧ اي ايمان وارؤ الله جو احسان پاڻ تي ياد
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَّبْسُطُوْۤا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ
ڪريو جڏهن هڪڙي قوم ارادو ڪيو ته توهان تي هٿ ڊگهيرن پوءِ ان انهن جا
اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُوْنَ ۝١١ ع ٢/٦
هٿ توهان کان روڪي ورتا ٣٨ ۽ الله کان ڊڄو ۽ الله تي مسلمانن کي ڀروسو ڪرڻ گهرجي

جنابت ۾ داخل آهن. انهن سان غسل واجب ٿي وڃي ٿو.
مسئلو:- حيض ۽ نفاس سان به غسل لازم ٿئي ٿو. حيض جو مسئلو سورة بقره ۾ گذري ويو ۽ نفاس جو موجب غسل هجڻ اجماع کان ثابت آهي. تيمم جو بيان سورة نسآء ۾ گذري چڪو.

٣٣ جو توهان کي مسلمان ڪيائين.

٣٤ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن سان بيعت ڪرڻ وقت عقبه جي رات ۽ بيعتِ رضوان ۾.

٣٥ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جو هر حڪم هر حال ۾.

٣٦ هن طرح ته قرابت ۽ عداوت جو ڪو اثر توهان کي عدل کان نه هٽائي سگهي.

٣٧ هيءَ آيت نص قاطع آهي هن تي ته باهه جي هميشگي ڪافرن کان سواءِ ٻئي ڪنهن تي نه آهي (خازن).

٣٨ شانِ نزول:- هڪ دفعي نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن هڪ جاءِ ۾ قيام فرمايو. صحابه جدا جدا وڻن جي ڇانوَ ۾ آرام ڪرڻ لڳا. سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن پنهنجي تلوار هڪ وڻ ۾ ٽنگي ڇڏي. هڪ اعرابي موقعو وٺي اچي تلوار کڻي حضور جن کي چوڻ لڳو اي محمّد! هاڻي توهان کي، مون کان ڪير بچائيندو؟ حضور جن فرمايو الله. انهيءَ تي حضرت جبرئيل اچي ان جي هٿان تلوار ڪيرائي ڇڏي، پوءِ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن تلوار کڻي فرمايو، هاڻي توکي، مون کان ڪير بچائيندو؟ چوڻ لڳو ڪو به نه، مان شاهدي ڏيان ٿو ته الله کان سواءِ ڪو معبود نه آهي ۽ شاهدي ڏيان ٿو ته محمّد مصطفیٰ صلي الله عليه وسلم الله جا رسول آهن. (تفسير ابو السعود).

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيْثَاقَ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ ۚ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ
۽ بيشڪ الله بني اسرائيل کان عهد ورتو ٣٩ ۽ اسان انهن مان ٻارهن
اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيْبًا ؕ وَقَالَ اللّٰهُ اِنِّيْ مَعَكُمْ ؕ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ
سردار قائم ڪيا ٤٠ ۽ الله فرمايو بيشڪ مان ٤١ توهان سان گڏ آهيان ضرور جيڪڏهن توهان نماز قائم رکو ۽
وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِيْ وَعَزَّرْتُمُوْهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ
زڪوات ڏيو ۽ منهنجي رسولن تي ايمان آڻيو ۽ انهن جي تعظيم ڪريو ۽ الله کي قرض حسنه ڏيو ٤٢
اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ
بيشڪ مان توهان جا گناهه لاهي ڇڏيندس ۽ ضرور توهان کي باغن ۾ وٺي
جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ
ويندس جن جي هيٺان نهرون جاري آهن ان کان پوءِ جيڪو توهان مان ڪفر ڪري
فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيْلِ (١٢) فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِّيْثَاقَهُمْ
اهو ضرور سڌي واٽ کان ڀٽڪي ويو ٤٣ ته انهن جي ڪهڙين بد عهدين ٤٤ تي
لَعَنّٰهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوْبَهُمْ قٰسِيَةً ۚ يُحَرِّفُوْنَ الْكَلِمَ عَنْ
اسان انهن تي لعنت ڪئي ۽ انهن جون دليون سخت ڪري ڇڏيون الله جي ڪلمن ٤٥ کي جاين کان بدلي
مَّوَاضِعِهٖ ۙ وَنَسُوْا حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوْا بِهٖ ۚ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلٰى
ڇڏين ٿا ۽ وساري ويٺا گهڻو حصو انهن نصيحتن جو جيڪي انهن کي ڏنيون ويون ٤٦ ۽ تون هميشه انهن جي هڪ
خَآئِنَةٍ مِّنْهُمْ اِلَّا قَلِيْلًا مِّنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ ؕ اِنَّ
نه هڪ خيانت تي واقف ٿيندو رهندين ٤٧ سواءِ ٿورڙن جي ٤٨ پوءِ انهن کي معاف ڪر ۽ انهن کان درگذر ڪر ٤٩
اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ (١٣) وَمِنَ الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّا نَصٰرٰٓى
بيشڪ احسان وارا الله کي محبوب آهن ۽ اهي جن دعوىٰ ڪئي ته اسان نصارىٰ آهيون
اَخَذْنَا مِيْثَاقَهُمْ فَنَسُوْا حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوْا بِهٖ ۪ فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ
اسان انهن کان واعدو ورتو ٥٠ پوءِ اهي وساري ويٺا وڏو حصو نصيحتن جو ٥١ پوءِ اسان انهن جي وچ ۾
الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ؕ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ
قيامت جي ڏينهن تائين وير ۽ بغض وجهي ڇڏيو ٥٢ ۽ جلدي الله انهن کي

٣٩ ته الله جي عبادت ڪندا. ان سان ڪنهن کي شريڪ نه ڪندا، توريت جي احڪامن جي تابعداري ڪندا.

٤٠ هر ٽولي تي هڪ سردار جيڪو پنهنجي قوم جو ذميوار هجي ته اهي واعدا پورا ڪندا ۽ حڪم تي هلندا.

٤١ مدد ۽ نصرت سان.

٤٢ يعني ان جي واٽ ۾ خرچ ڪريو.

٤٣ واقعو هي هو ته الله تعالىٰ حضرت موسىٰ عليه السلام سان واعدو فرمايو هو ته اُن کي ۽ سندس قوم کي مقدس زمين جو وارث بڻائيندو جنهن ۾ ڪنعاني جبار رهندا هئا. پوءِ فرعون جي هلاڪت کان پوءِ حضرت موسىٰ عليه السلام کي حڪم الاهي ٿيو ته بني اسرائيلن کي مقدس زمين جي طرف وٺي وڃي ۾ مان ان کي توهان جي لاءِ گهر ۽ قرار بڻايو آهي ته اوڏانهن وڃو ۽ جيڪي دُشمن اُتي آهن، تن سان جهاد ڪريو، مان توهان جي مدد فرمائيندس ۽ اي موسىٰ! تون پنهنجي قوم جي هر هڪ ٽولي مان هڪ هڪ سردار بڻاءِ، اهڙيءَ طرح ٻارهن سردار مقرر ڪر، هر هڪ انهن مان پنهنجي قوم جي حڪم مڃڻ ۽ واعدي پوري ڪرڻ جو ذميدار هجي.

حضرت موسىٰ عليه السلام سردار مقرر ڪري بني اسرائيلن کي وٺي روانو ٿيو. اريحاء جي ويجهو پهتا ته انهن نقيبن کي احوال معلوم ڪرڻ لاءِ موڪليائين. اُتي انهن ڏٺو ته ماڻهو تمام وڏي جسم وارا ۽ نهايت طاقت ور ۽ تندرست، هيبت ۽ شوڪت وارا آهن. اهي انهن کان هيبت زده ٿي واپس ٿيا ۽ اچي پنهنجي قوم کي سمورو حال بيان ڪيائون جيتوڻيڪ کين ان کان منع ڪيو ويو هو پر سڀني واعدو ٽوڙيو، سواءِ ڪالب بن يوقنا ۽ يوشع بن نون جي، اهي واعدي تي قائم رهيا. ٤٤ ته انهن الله جي واعدي کي ٽوڙيو ۽ حضرت موسىٰ عليه السلام کان پوءِ اچڻ وارن نبين سڳورن جي تڪذيب ڪئي ۽ نبين کي قتل ڪيو، ڪتاب جي حڪمن جي مخالفت ڪئي.

٤٥ جن ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت آهي ۽ جيڪي توريت ۾ بيان ڪيون ويون آهن.

٤٦ توريت ۾ آهي ته سيد عالم محمد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن جو اتباع ڪن ۽ مٿن ايمان آڻين.

٤٧ چوري، دغا، خيانت، واعدو ٽوڙڻ ۽ رسولن سان واعدي خلافي ۽

انهن ۽ اُنهن جي ابن ڏاڏن جي پراڻي عادت آهي. ٤٨ جن ايمان آندو. ٤٩ ۽ جيڪو ڪجهه انهن کان اڳي سرزد ٿيو، ان تي پڪڙ نه ڪريو. شان نزول: ڪن مفسرن جو قول آهي ته هيءَ آيت اُن قوم جي حق ۾ نازل ٿي جن پهريائين نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان واعدو ڪيو، پوءِ ٽوڙيو، وري الله تعالىٰ پنهنجي نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي ان تي واقف فرمايو ۽ هيءَ آيت نازل ڪئي. انهيءَ صورت ۾ معنىٰ هيءَ آهي ته اُنهن جي انهيءَ واعدي ٽوڙڻ کي معاف ڪريو، جيستائين اُهي جنگ کان پري رهن ۽ جزيه ادا ڪرڻ کان انڪار ڪن.

٥٠ الله تعالىٰ ۽ ان جي رسولن تي ايمان آڻڻ جو.

٥١ انجيل ۾ ۽ انهن واعدو ٽوڙيو.

٥٢ قتاده چيو ته جڏهن نصرانين ڪتاب الاهي (انجيل) تي عمل ڪرڻ ڇڏي ڏنو ۽ رسولن جي نافرماني ڪئي، فرض ادا نه ڪيا، حدن جي پرواهه نه ڪئي ته الله تعالىٰ انهن جي وچ ۾ دشمني وجهي ڇڏي.

اللهُ بِمَا كَانُوْا يَصْنَعُوْنَ ﴿١٤﴾ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُوْلُنَا
ٻڌائيندو جيڪي ڪندا ھُا. ف٥٣ اي ڪتابيو ف٥٤ بيشڪ توهان وٽ اسان جو
يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيْرًا مِّمَّا كُنْتُمْ تُخْفُوْنَ مِنَ الْكِتٰبِ وَيَعْفُوْا عَنْ
هيءُ رسول ف٥٥ تشريف وٺي آيو جو توهان تي ظاهر فرمائي ٿو گهڻيون اهي شيون جو توهان ڪتاب ۾ لڪائي ڇڏيون هيون ف٥٦
كَثِيْرٍ ۬ؕ قَدْ جَآءَكُمْ مِّنَ اللهِ نُوْرٌ وَّكِتٰبٌ مُّبِيْنٌ ﴿١٥﴾ يَّهْدِيْ بِهِ
۽ گهڻيون ڳالهيون معاف فرمائي ڇڏي ٿو ف٥٧ بيشڪ توهان وٽ الله جي طرفان هڪ نور آيو ف٥٨ ۽ روشن ڪتاب. ف٥٩
اللهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهٗ سُبُلَ السَّلٰمِ وَيُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ
الله ان سان هدايت ڏي ٿو ان کي جو الله جي مرضي تي هليو سلامتيءَ جي واٽ ۽ انهن کي
اِلَى النُّوْرِ بِاِذْنِهٖ وَيَهْدِيْهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿١٦﴾ لَقَدْ
اونداهين مان روشنيءَ جي طرف وٺي وڃي ٿو پنهنجي حڪم سان ۽ انهن کي سڌي واٽ
كَفَرَ الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّ اللهَ هُوَ الْمَسِيْحُ ابْنُ مَرْيَمَ ؕ قُلْ
ڏيکاري ٿو. بيشڪ ڪافر ٿيا اهي جن چيو ته الله مسيح پٽ مريم جو ئي
فَمَنْ يَّمْلِكُ مِنَ اللهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُّهْلِكَ الْمَسِيْحَ
آهي. ف٦٠ توهان فرمايو پوءِ الله جو ڪير ڇا نقصان ڪري سگهي ٿو جيڪڏهن اهو چاهي جو
ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهٗ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيْعًا ؕ وَلِلّٰهِ مُلْكُ
هلاڪ ڪري مسيح پٽ مريم ۽ ان جي ماءُ ۽ سموري زمين وارن کي ف٦١ ۽ الله جي واسطي
السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ؕ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ؕ وَاللهُ عَلٰى
ئي آهي بادشاهي آسمانن ۽ زمين ۽ انهن جي درميان جي جيڪي چاهي پيدا ڪري ٿو ۽
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿١٧﴾ وَقَالَتِ الْيَهُوْدُ وَالنَّصٰرٰى نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا
الله سڀ ڪجهه ڪري سگهي ٿو ۽ يهودي ۽ نصارا چوڻ لڳا ته اسان
اللهِ وَاَحِبَّآؤُهٗ ؕ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوْبِكُمْ ؕ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ
الله جا پٽ ۽ ان جا پيارا آهيون ف٦٢ توهان فرمايو پوءِ توهان کي ڇو توهان جي گناهن تي عذاب فرمائيندو آهي ف٦٣ بلڪ توهان
مِّمَّنْ خَلَقَ ؕ يَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَلِلّٰهِ
ماڻهو آهيو ان جي مخلوقات مان جنهن کي وڻيس بخشي ٿو ۽ جنهن کي گهري سزا ڏئي ٿو. ۽ الله جي ئي

ف٥٣ يعني قيامت جي ڏينهن اهي پنهنجي ڪردار جو بدلو لهندا.

ف٥٤ يهودي ۽ نصرانيؤ!

ف٥٥ سيد عالم حضرت محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم.

ف٥٦ جيئن رجم جي آيت ۽ سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جا اوصاف ۽ حضور جن جو ان کي بيان فرمائڻ معجزو آهي.

ف٥٧ ۽ انهن جو ذڪر به نه ٿا ڪريون، نه انهن تي مؤاخذه فرمايون ٿا، ڇو ته توهان انهيءَ شيءِ جو ذڪر فرمايو ٿا جنهن ۾ مصلحت هجي.

ف٥٨ سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کي نور فرمايو ويو، ڇو ته ڪائنات ڪفر جي اونداهي ختم ٿي ۽ صحيح واٽ واضح ٿي.

ف٥٩ يعني قرآن شريف.

ف٦٠ حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما فرمايو ته نجران جي نصارن کان هي مقولو سرزد ٿيو ۽ نصارن جي يعقوبيه ۽ ملڪانيه فرقن جو هي مذهب آهي ته اهي حضرت مسيح کي الله سڏين ٿا، ڇو ته اهي حلول جا قائل آهن ۽ انهن جو باطل عقيدو آهي ته الله تعاليٰ عيسيٰ جي بدن ۾ حلول ڪيو، معاذالله وتعاليٰ الله عَمَّا يَقُوْلُوْنَ عُلُوًّا كَبِيْرًا ۽ هيءَ به الله تعاليٰ هن آيت ۾ ڪفر جو حڪم ڏنو ۽ ان کان پوءِ انهن جي مذهب جو فساد بيان فرمايو.

ف٦١ هن جو جواب اهوئي آهي ته ڪو ڪجهه نه ٿو ڪري سگهي ته پوءِ حضرت مسيح کي الله سڏڻ ڪيترو ڇڙو ڪوڙ آهي.

ف٦٢ شان نزول:- سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن وٽ ڪتابي آيا ۽ ساڻن دين جي معاملي ۾ گفتگو شروع ڪئي. پاڻ سڳورن انهن کي دين اسلام جي دعوت ڏني ۽ الله جي نافرماني ڪرڻ سان ان جي عذاب جو خوف ڏياريو ته اهي چوڻ لڳا، اي محمد! توهان اسان کي ڇا ڊيڄاريو ٿا اسان ته الله جا پٽ ۽ ان جا پيارا آهيون، ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ انهن جي دعويٰ جو بطلان ظاهر فرمايو ويو. ف٦٣ يعني ان ڳالهه جو ته توهان کي به اقرار آهي ته ڳڻپ جا ڏينهن توهان جهنم ۾ رهندؤ، پوءِ سوچيو ڪو پيءُ پنهنجي پٽ کي يا ڪو شخص پنهنجي پياري کي باهه ۾ ساڙي ٿو، جڏهن ائين نه آهي ته پوءِ توهان جي دعويٰ جو ڪوڙ ۽ بطلان توهان جي اقرار سان ثابت آهي.

مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا ؕ وَ اِلَيْهِ الْمَصِيْرُ ﴿۱۸﴾
واسطي آهي بادشاهي آسمانن ۽ زمين ۽ انهيءَ جي درميان جي، انهي جي طرف ڦرڻو آهي
يٰۤاَهْلَ الْكِتٰبِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُوْلُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِّنَ
اي ڪتاب وارو! بيشڪ توهان وٽ اسان جو هيءُ رسول وڻ٦٤ تشريف وٺي آيو جو توهان تي اسان جا احڪام ظاهر فرمائي ٿو
الرُّسُلِ اَنْ تَقُوْلُوْا مَا جَآءَنَا مِنْۢ بَشِيْرٍ وَّ لَا نَذِيْرٍ ۫
تو بعد هن جي جو رسولن جو اچڻ گهڻي مدت کان بند رهيو هو وڻ٦٥ متان ڪڏهن چئو ته اسان وٽ ڪو خوشخبري ڏيندڙ ۽ ڊيڄاريندڙ نه آيو
فَقَدْ جَآءَكُمْ بَشِيْرٌ وَّ نَذِيْرٌ ؕ وَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
ته هيءُ خوشخبري ٻڌائيندڙ ۽ ڊيڄاريندڙ توهان وٽ تشريف وٺي آيو آهي ۽ الله کي سڀ قدرت
قَدِيْرٌ ﴿۱۹﴾ وَ اِذْ قَالَ مُوْسٰى لِقَوْمِهٖ يٰقَوْمِ اذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ
آهي. ۽ جڏهن موسىٰ چيو پنهنجي قوم کي اي منهنجي قوم پاڻ تي الله جو احسان ياد
عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ فِيْكُمْ اَنْۢبِيَآءَ وَ جَعَلَكُمْ مُّلُوْكًا ۖۗ وَّ اٰتٰىكُمْ مَّا
ڪريو جو توهان مان پيغمبر ڪيائين وڻ٦٦ ۽ توهان کي بادشاه ڪيائين وڻ٦٧ ۽ توهان کي اهو
لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِّنَ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۲۰﴾ يٰقَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ
ڏنائين جو اڄ تائين سڄي جهان ۾ ڪنهن کي نه ڏنائين وڻ٦٨ اي قوم هن پاڪ زمين ۾ داخل
الْمُقَدَّسَةَ الَّتِيْ كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَ لَا تَرْتَدُّوْا عَلٰۤى اَدْبَارِكُمْ
ٿيو جيڪا الله توهان جي واسطي لکي ڇڏي آهي ۽ پٺتي نه هٽو وڻ٦٩
فَتَنْقَلِبُوْا خٰسِرِيْنَ ﴿۲۱﴾ قَالُوْا يٰمُوْسٰۤى اِنَّ فِيْهَا قَوْمًا جَبَّارِيْنَ ۖۗ
جو نقصان وارا ٿي پوندؤ. چوڻ لڳا اي موسىٰ ان ۾ ته نهايت زبردست ماڻهو آهن
وَ اِنَّا لَنْ نَّدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوْا مِنْهَا ۚ فَاِنْ يَّخْرُجُوْا مِنْهَا فَاِنَّا
۽ اسان ان ۾ هرگز داخل نه ٿينداسين جيستائين اهي اتان نڪري نه وڃن، ها اهي اتان نڪري وڃن
دٰخِلُوْنَ ﴿۲۲﴾ قَالَ رَجُلٰنِ مِنَ الَّذِيْنَ يَخَافُوْنَ اَنْعَمَ اللّٰهُ
ته اسان اتي وڃون. ٻن مردن جيڪي الله جو خوف رکندا هئا وڻ٧٠ الله انهن کي نوازيو
عَلَيْهِمَا ادْخُلُوْا عَلَيْهِمُ الْبَابَ ۚ فَاِذَا دَخَلْتُمُوْهُ فَاِنَّكُمْ
وڻ٧١ چيو زبردستي دروازي مان انهن تي داخل ٿيو وڻ٧٢ جيڪڏهن توهان دروازي مان داخل ٿي ويئه ته توهان

ڦ٦٤ محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم.

ڦ٦٥ حضرت عيسىٰ السلام کان پوءِ سيّد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي زماني تائين پنج سؤ اٺهتر سالن جو عرصو نبي کان خالي رهيو. ان کان پوءِ حضور جن جي تشريف آوڻ جي منت جو اظهار فرمايو وڃي ٿو ته نهايت حاجت جي وقت توهان تي الله تعالىٰ جي عظيم نعمت موڪلي ويئي ۽ اُن ۾ حجت جو الزام ۽ عذر جو قطع به آهي ته هاڻي هي چوڻ جو موقعو نه رهيو ته اسان وٽ تنبيه ڪرڻ وارا تشريف وٺي نه آيا.

ڦ٦٦ مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته پيغمبرن جي تشريف آوري نعمت آهي ۽ حضرت موسىٰ عليه السلام پنهنجي قوم کي اُن جي ذڪر ڪرڻ جو حڪم ڏنو ته اهو برڪتن ۽ ثمرات جو سبب آهي. هن سان ميلاد مبارڪ جي محفلن جي موجبِ برڪات ۽ ثمرات، محمود ۽ مستحسن هجڻ جي سند ملي ٿي.

ع ٣ ٨ ٧

ڦ٦٧ يعني آزاد ۽ ڌڻي ۽ مرتبي وارو ۽ فرعونين جي هٿن ۾ مقيد هجڻ کان پوءِ انهن جي غلاميءَ کان ڇوٽڪارو حاصل ڪري عيش ۽ آرام جي زندگي لهڻ وڏي نعمت آهي. حضرت ابو سعيد خدري رضي الله تعالىٰ عنه کان روايت ٿيل آهي ته سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته بني اسرائيلن ۾ جيڪو به خادم، عورت ۽ سواري رکي اهو بادشاه چوائيندو هو.

ڦ٦٨ جيئن ته درياءَ ۾ رستا ٺاهڻ، دشمن کي ٻوڙڻ، مَن ۽ سلوىٰ لاهڻ، پٿر مان چشما جاري ڪرڻ، ڪڪر کي سائبان بنائڻ وغيره.

ڦ٦٩ حضرت موسىٰ عليه السلام پنهنجي قوم کي الله جي نعمتن ياد ڏيارڻ کان پوءِ انهن کي پنهنجي دشمنن تي جهاد جي لاءِ نڪرڻ جو حڪم ڏنو ۽ فرمايو ته اي قوم! مقدس زمين ۾ داخل ٿي وڃو. ان زمين کي مقدس هن لاءِ چيو ويو ته اها نبين سڳورن جي رهڻ جي جاءِ هئي.

مسئلو- هن مان معلوم ٿيو ته نبين جي رهڻ سان زمينن کي به شرف حاصل ٿئي ٿو ۽ ٻين لاءِ اهو برڪت جو سبب ٿئي ٿو. ڪلبيءَ کان نقل ٿيل آهي ته حضرت ابراهيم عليه السلام ڪوهِ لبنان تي چڙهيو ته کيس چيو ويو: ڏس، جيستائين تنهنجي نظر پهچي، اها مقدس جاءِ آهي ۽ تنهنجي اولاد جي ميراث آهي. اها زمين طور ۽ اُن جي آس پاس جي هئي ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته سمور و شام ملڪ.

ڦ٧٠ ڪالب بن يوقنا ۽ يوشع بن نون، جيڪي انهن نقيبن مان هئا جن کي حضرت موسىٰ عليه السلام جبارن جو حال معلوم ڪرڻ لاءِ موڪليو هو.

ڦ٧١ هدايت ۽ واعدي جي پوري ڪرڻ سان ڇو ته انهن جبارن جو حال صرف حضرت موسىٰ عليه السلام کي عرض ڪيو ٻين نقيبن جي خلاف ان جو اظهار نه ڪيو، جيڪي انهن ڪيو هو.

ڦ٧٢ شهر جي.

غٰلِبُوْنَ ۥ وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوْٓا اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿٢٣﴾ قَالُوْا
ٿي غالب آهيو ف٧٣ ۽ الله تي ئي ڀروسو رکو جيڪڏهن توهان کي ايمان آهي. چوڻ لڳا

يٰمُوْسٰٓى اِنَّا لَنْ نَّدْخُلَهَآ اَبَدًا مَّا دَامُوْا فِيْهَا فَاذْهَبْ اَنْتَ وَ
ف٧٤ اي موسىٰ اسان ته اتي ف٧٥ ڪڏهن به نه وينداسين جيستائين اهي اتي آهن تون وڃ ۽

رَبُّكَ فَقَاتِلَآ اِنَّا هٰهُنَا قٰعِدُوْنَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اِنِّىْ لَآ اَمْلِكُ
تنهنجو رب توهان ٻئي لڙو اسان هتي ويٺا آهيون. موسىٰ عرض ڪيو اي منهنجا رب منهنجي وس نه

اِلَّا نَفْسِىْ وَاَخِىْ فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفٰسِقِيْنَ ﴿٢٥﴾
۾ هي مگر پنهنجو ۽ پنهنجي ڀاءُ جو پوءِ تون اسان کي انهن بي فرمانن کان جدا رک. ف٧٦

قَالَ فَاِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ اَرْبَعِيْنَ سَنَةً ۚ يَتِيْهُوْنَ فِى
فرمايائين بيشڪ اها زمين انهن تي حرام آهي ف٧٧ چاليهن سالن تائين ڀٽڪندا رهن زمين

الْاَرْضِ ۗ فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفٰسِقِيْنَ ﴿٢٦﴾ وَاتْلُ عَلَيْهِمْ
۾ ف٧٨ پوءِ تون انهن فاسقن جو افسوس نه ڪر ۽ انهن کي پڙهي ٻڌاءِ

نَبَاَ ابْنَىْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ ۘ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا
آدم جي ٻن پٽن جي سچي خبر ف٧٩ جڏهن ٻنهي هڪ هڪ قرباني پيش ڪئي پوءِ هڪڙي جي قبول ٿي

وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ ۗ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ ۗ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ
۽ ٻئي جي قبول نه ٿي، چوڻ لڳو قسم آهي مان توکي ضرور قتل ڪندس ف٨٠ چيائين الله انهيءَ کان قبول فرمائيندو

اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٢٧﴾ لَىِٕنْۢ بَسَطْتَّ اِلَىَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِىْ مَآ
آهي جنهن کي خوف آهي. ف٨١ بيشڪ جيڪڏهن تون پنهنجو هٿ مون ڏي وڌائيندين منهنجي قتل ڪرڻ لاءِ ته مان

اَنَا بِبَاسِطٍ يَّدِىَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ ۚ اِنِّىْٓ اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ
پنهنجو هٿ توتي نه وڌائيندس جو توکي قتل ڪريان ف٨٢ مان ڊڄان ٿو الله کان جيڪو مالڪ آهي سمورن جهان

الْعٰلَمِيْنَ ﴿٢٨﴾ اِنِّىْٓ اُرِيْدُ اَنْ تَبُوْٓاَ بِاِثْمِىْ وَاِثْمِكَ فَتَكُوْنَ مِنْ
جو مان گهران ٿو ته منهنجو ف٨٣ ۽ تنهنجو گناه ف٨٤ ٻئي تنهنجي ئي پڙ ۾ پون پوءِ تون دوزخي

اَصْحٰبِ النَّارِ ۚ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظّٰلِمِيْنَ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعَتْ لَهٗ نَفْسُهٗ
ٿي وڃين ۽ بي انصافن جي اها ئي سزا آهي. پوءِ ان جي نفس ان کي ڀاءُ جي قتل

ع ٤ / ٧ / ٨ — وقف لازم — النصف

ف٧٣ جو ته الله تعالىٰ مدد جو واعدو فرمايو آهي ۽ ان جو واعدو ضرور پورو ٿيندو. توهان جبارن جي وڏن وڏن جسمن کان خوف نه کائو، اسان انهن کي ڏٺو آهي. انهن جا رڳو جسم وڏا آهن ۽ دليون ڪمزور. انهن ٻنهي جڏهن اهو چيو ته ان تي بني اسرائيل گهڻو ڪاوڙيا ۽ انهن چاهيو ته انهن تي پٿر وسائين.

ف٧٤ بني اسرائيل. ف٧٥ جابرن جي شهر ۾.

ف٧٦ ۽ اسان کي انهن جي صحبت ۽ قرب کان بچاءِ يا هي معنىٰ ته اسان ۽ انهن جي وچ ۾ فيصلو فرماءِ. ف٧٧ ان ۾ داخل نه ٿي سگهندا.

ف٧٨ اها زمين جنهن ۾ هي ماڻهو ڀٽڪندا رهيا، نوَ فرسنگ هئي ۽ قوم ڇهه لک جنگي، سي پنهنجو سامان کڻي سڄو ڏينهن هلندا هئا، جڏهن شام ٿيندي هئي ته پاڻ کي اتي لهندا هئا، جتان هليا هئا. اها انهن تي سزا هئي سواءِ حضرت موسىٰ، هارون، يوشع ۽ ڪالب جي، جن تي الله تعالىٰ آساني فرمائي ۽ سندن مدد فرمائي، جيئن حضرت ابراهيم عليه السلام تي سلامتيءَ سان باهه کي ٿڌو بنايائين. ايتري وڏي جماعت جو ايتري زمين جي هڪ ننڍي حصي ۾ چاليهه سال آوارا ۽ حيران ڦرڻ ۽ اتان ڪنهن جو نڪري نه سگهڻ خارق عادت مان آهي. جڏهن بني اسرائيل ان جهنگ ۾ حضرت موسىٰ عليه السلام کي کاڌي پيتي وغيره جي ضرورتن ۽ تڪليفن بابت شڪايت ڪئي ته حضرت موسىٰ عليه السلام الله تعالىٰ کان دعا گهري، الله تعالىٰ دعا قبول فرمائي ۽ بني اسرائيل کي آسماني غذا مَن ۽ سلوىٰ عطا فرمايو، انهن جي بدن تي ئي لباس پيدا فرمايو جيڪو جسم سان گڏ وڌندو رهندو هو ۽ هڪ سفيد پٿر طور جبل کان عطا فرمايو ته جڏهن سفر جو سامان لاهن ۽ ڪجهه وقت ترسن ته حضرت موسىٰ عليه السلام ان پٿر تي پنهنجي لٺ هڻندو هو ته اُن مان بني اسرائيلن جي ٻارهن ٽولن لاءِ ٻارهن چشما جاري ٿيندا هئا، ڇانو جي لاءِ هڪ ڪڪر موڪلين تيه ۾ جيترا به ماڻهو داخل ٿيا هئا، تن مان جيڪي ويهن سالن کان وڏيڪ عمر جا هئا سي سڀ اتي ئي مري ويا، يوشع بن نون ۽ ڪالب بن يوقنا کان سواءِ. جن ماڻهن مقدس زمين ۾ داخل ٿيڻ کان انڪار ڪيو هو، تن مان ڪو به داخل نه ٿي سگهيو ۽ چيو ويو آهي ته تيه ۾ ئي حضرت هارون ۽ حضرت موسىٰ جي وفات کان چاليهه سال پوءِ حضرت يوشع کي نبوت عطا ڪئي وئي ۽ جبارن سان جهاد جو حڪم ڏنو ويو. پاڻ باقي رهيل بني اسرائيل کي ساڻ وٺي ويو ۽ جبارن سان جهاد ڪيائين.

ف٧٩ جن جو نالو هابيل ۽ قابيل هو. ان خبر کي ٻڌائڻ جو مقصد هيءُ آهي ته حسد جي برائي معلوم ٿئي ۽ سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن سان حسد ڪرڻ وارن کي ان مان سبق حاصل ڪرڻ جو موقعو ملي. سيرت ۽ تاريخ جي عالمن جو بيان آهي ته حضرت حوّا جي پيٽ مان هڪ ڇوڪري ۽ هڪ ڇوڪرو پيدا ٿيندا هئا ۽ هڪ پيٽ جي ڇوڪري جو ٻئي پيٽ جي ڇوڪري سان نڪاح ڪيو ويندو هو ۽ جڏهن ته ماڻهو صرف حضرت آدم عليه السلام جي اولاد ۾ منحصر هئا، تنهن ڪري نڪاح ڪرڻ جي ٻي ڪا به وات نه هئي. انهيءَ دستور مطابق حضرت آدم عليه السلام، قابيل جو نڪاح هابيل سان گڏ پيدا ٿيل ليودا سان ۽ هابيل جو نڪاح، قابيل سان گڏ پيدا ٿيل اقليما سان ڪرڻ گهريو. قابيل ان تي راضي نه ٿيو، ڇو ته اقليما ليودا کان وڌيڪ خوبصورت هئي، ان ڪري ان جو طلبگار ٿيو. حضرت آدم عليه السلام فرمايس ته اها توسان گڏ پيدا ٿي آهي، تنهن ڪري تنهنجي ڀيڻ آهي، ان سان تنهنجو نڪاح حلال نه آهي. چوڻ لڳو اها ته توهان جي راءِ آهي، الله تعالىٰ حڪم نه ڏنو. پاڻ فرمايائين ته پوءِ توهان قربانيون آڻيو، جنهن جي قرباني قبول ٿئي، سوئي اقليما جو حقدار آهي. (ان زماني ۾ جنهن قربانيءَ کي آسمان کان باهه اچي کائي ڇڏيندي هئي سا مقبول تصور ڪئي ويندي هئي) تنهن تي قابيل ڪڻڪ جو هڪ ڪوڙ ۽ هابيل هڪ ٻڪري قربانيءَ لاءِ پيش ڪئي. آسماني باهه هابيل جي قربانيءَ کي کنيو ۽ قابيل جي ڪڻڪ کي ڇڏي ويئي. ان تي قابيل جي دل ۾ گهڻو بغض ۽ حسد پيدا ٿيو. ف٨٠ جڏهن حضرت آدم عليه السلام حج جي لاءِ مڪي مڪرم تشريف وٺي آيو، تڏهن قابيل هابيل کي چيو ته مان توکي قتل ڪندس. هابيل چيو ڇو؟ قابيل چوڻ لڳو هن لاءِ ته تنهنجي قرباني قبول ٿي ۽ منهنجي نه ٿي، تون اقليما جو حقدار ٿئين، انهيءَ ۾ منهنجي ذلت آهي. ف٨١ هابيل جي ان مقولي جو هي مقصد آهي ته قربانيءَ کي قبول ڪرڻ الله جو ڪم آهي، اهو پرهيزگارن جون قربانيون قبول فرمائي ٿو. جيڪڏهن تون متقي هجين ها ته تنهنجي قرباني قبول ٿئي ها، هي تنهنجي ئي افعالن جو نتيجو آهي، تنهن ۾ منهنجو ڪهڙو دخل آهي. ف٨٢ ۽ منهنجي طرفان ابتدا هجي باوجود ان جي، جو مان تو کان مضبوط ۽ طاقتور آهيان. هي صرف ان لاءِ ته ف٨٣ يعني مون کي قتل ڪرڻ جو. ف٨٤ جيڪو ان کان اڳ تو ڪيو، والدجي نافرماني ڪئي، حسد ڪيئي ۽ خدائي فيصلو نه مڃيئي.

قَتْلَ اَخِيْهِ فَقَتَلَهٗ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا

جوشوق ڏياريو، پوءِ ان کي قتل ڪري وڌائين، پوءِ نقصان ۾ رهجي ويو. ٨٥ پوءِ الله سائين هڪ ڪانءُ

يَّبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهٗ كَيْفَ يُوَارِيْ سَوْءَةَ اَخِيْهِ ۭ قَالَ

کي موڪليو زمين پيو کوٽي جيئن ان کي ڏيکاري ته ڪيئن پنهنجي ڀاءُ جي لاش کي لڪائي ٨٦

يٰوَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُوْنَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِيَ

چوڻ لڳو افسوس خرابي مان هن ڪانوَ جهڙو به نه ٿي سگهيس جو مان پنهنجي ڀاءُ جي

سَوْءَةَ اَخِيْ ۚ فَاَصْبَحَ مِنَ النّٰدِمِيْنَ ﴿٣١﴾ ۚ مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ ۚ

لاش کي لڪايان ها، پوءِ پشيمان ٿيندو رهجي ويو. ٨٧ انهي سبب ڪان ،

كَتَبْنَا عَلٰى بَنِيْٓ اِسْرَاۗءِيْلَ اَنَّهٗ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ

اسان بني اسرائيل تي لکي ڇڏيو ته جنهن ٻه ڪنهن جان (ساهه واري) کي قتل ڪيو بغير بدلي ساهه جي

اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيْعًا ۭ وَمَنْ اَحْيَاهَا

يا زمين ۾ فساد ڪندي ٨٨ ته ڄڻ انهي سمورن ماڻهن کي قتل ڪيو ٨٩ ۽ جنهن هڪ ساهه کي

فَكَاَنَّمَآ اَحْيَا النَّاسَ جَمِيْعًا ۭ وَلَقَدْ جَاۗءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنٰتِ

حياتي ڏني ٩٠ انهي ڄڻ سمورن ماڻهن کي حياتي ڏني ۽ بيشڪ انهن ٩١ وٽ اسان جا رسول روشن دليلن سان آيا ٩٢

ثُمَّ اِنَّ كَثِيْرًا مِّنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِي الْاَرْضِ لَمُسْرِفُوْنَ ﴿٣٢﴾ اِنَّمَا

پوءِ بيشڪ انهن مان گهڻا ان کان پوءِ به زمين ۾ زيادتيون ڪري رهيا آهن. ٩٣ ۽ اهي

جَزٰۗؤُا الَّذِيْنَ يُحَارِبُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ

جيڪي الله ۽ ان جي رسول سان لڙن ٿا ٩٤ ۽ ملڪ ۾ فساد ڪندا ڦرن ٿا انهن جي سزا

فَسَادًا اَنْ يُّقَتَّلُوْٓا اَوْ يُصَلَّبُوْٓا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيْهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ

هيءَ آهي ته ڳڻي ڳڻي چونڊي قتل ڪيا وڃن يا سوليءَ تي لٽڪايا وڃن يا سندن هڪ پاسي جا هٿ ۽ ٻئي طرف جا

مِّنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ ۭ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا

پير ڪٽيا وڃن يا زمين کان پري تاريا وڃن، هيءَ انهن جي دنيا ۾ رسوائي آهي

وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيْمٌ ﴿٣٣﴾ ۙ اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا مِنْ قَبْلِ

۽ آخرت ۾ انهن جي واسطي وڏو عذاب آهي. مگر اهي جن توبه ڪئي ان کان اڳ

٨٥ ۽ حيران ٿيو ته ان لاش کي ڇا ڪري، ڇو ته ان کان اڳ ڪو انسان مئو ئي نه هو، گهڻي وقت تائين لاش کي پٺيءَ تي کنيون پيو ڦريو.

٨٦ روايت ٿيل آهي ته ٻه ڪانوَ پاڻ ۾ وڙهيا، انهن مان هڪڙي ٻئي کي ماري وڌو. زنده ڪانوَ پنهنجيءَ چهنب ۽ چنبن سان زمين کوٽي کڏ کڻي مُئل ڪانوَ کي ان ۾ وجهي مٿان مٽيءَ وارائي پوري ڇڏيو. اهو ڏسي قابيل کي معلوم ٿيو ته مُئل جي لاش کي به اهڙيءَ طرح دفن ڪرڻ گهرجي اهڙيءَ طرح ان زمين کوٽي لاش دفن ڪري ڇڏيو. (جلالين، مدارڪ وغيره).

٨٧ پنهنجي نادانيءَ تي پريشاني ۽ اها پشيماني گناه تي نه هئي، جو توبه ۾ شمار ٿي سگهي يا پشيمانيءَ جو توبه هجڻ سيد الانبياء صلى الله عليه وسلم جن جي ئي اُمت سان خاص هجي (مدارڪ).

٨٨ يعني ناحق خون ڪيو، جو نه ڪنهن خون جي بدلي قصاص طور ماريو، نه شرڪ ۽ ڪفر يا لُٽ مار وغيره ڪنهن موجبِ قتل فساد جي سبب جي ڪري ماريو.

٨٩ ڇو ته ان، حق الله جي نگهباني ۽ شريعت جي حدن جو خيال نه ڪيو.

٩٠ هن طرح ته قتل ٿيڻ يا ٻڏڻ يا سڙڻ وغيره هلاڪت جي سببن کان بچايائين.

٩١ يعني بني اسرائيلن.

٩٢ چٽا معجزا به آندائون ۽ شريعتون به.

٩٣ جو ڪفر ۽ قتل وغيره جو ارتڪاب ڪري حدن کان تجاوز ڪن ٿا.

٩٤ الله تعالىٰ سان لڙڻ اهوئي آهي ته اُن جي ولين سان دشمني ڪري. جيئن ته حديث شريف ۾ وارد ٿيو.

هن آيت ۾ رهزنن جي سزا جو بيان آهي.

شان نزول:- سنہ ٦ ھ ۾ عرينه جا چند ماڻهو مديني طيبه ۾ آيا ۽ اسلام آندائون ۽ بيمار ٿي پيا، انهن جا رنگ زرد ٿي ويا ۽ پيٽ وڏي ويا. حضور جن حڪم ڏنو ته صدقي جي اُٺن جو کير ۽ پيشاب ملائي پيئن. ائين ڪرڻ سان اهي تندرست ٿيا، مگر پوءِ مُرتد ٿي ۽ پندرهن اُٺ ڪاهي پنهنجي وطن ڏانهن روانا ٿيا. سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن حضرت سيار کي انهن جي ڳولا ۾ موڪليو. حضرت سيار جڏهن انهن وٽ پهتو ته انهن هن جا هٿ پير ڪپي سخت تڪليفون ڏيئي شهيد ڪري ڇڏيو. پوءِ جڏهن اهي ماڻهو حضور جن جي خدمت ۾ گرفتار ڪري حاضر ڪيا ويا ته اُنهن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي. (تفسير احمدي).

ع ٥ ٨ ٩

اَنْ تَقْدِرُوْا عَلَيْهِمْ ۚ فَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (٣٤) يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ
جو توهان کين قابو ڪري وٺو ٩٥ جاڻي ڇڏيو ته الله بخشيندڙ مهربان آهي. اي ايمان وارؤ
اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُوْٓا اِلَيْهِ الْوَسِيْلَةَ وَجَاهِدُوْا فِيْ سَبِيْلِهٖ لَعَلَّكُمْ
الله کان ڊڄو ۽ ان جي طرف وسيلو ڳوليو ٩٦ ۽ ان جي راهه ۾ جهاد ڪريو هن اميد تي
تُفْلِحُوْنَ (٣٥) اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَّا فِي الْاَرْضِ جَمِيْعًا وَّ
ته ڪامياب ٿيو. بيشڪ اهي جيڪي ڪافر ٿيا جو ڪجهه زمين ۾ آهي سمورو ۽ ان جي
مِثْلَهٗ مَعَهٗ لِيَفْتَدُوْا بِهٖ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ
برابر ٻيو ڏيڪ جيڪڏهن سندن ملڪيت هجي اهو ڏيئي قيامت جي عذاب کان پنهنجي جند ڇڏائن ته انهن
مِنْهُمْ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ (٣٦) يُرِيْدُوْنَ اَنْ يَّخْرُجُوْا مِنَ النَّارِ
کان نه ورتو ويندو ۽ انهن جي واسطي ڏکن جو عذاب آهي ٩٧ دوزخ کان نڪرڻ چاهيندا
وَمَا هُمْ بِخٰرِجِيْنَ مِنْهَا ۫ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيْمٌ (٣٧) وَالسَّارِقُ وَ
پر نڪري نه سگهندا ۽ انهن کي دائمي سزا آهي. ۽ چور مرد
السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْٓا اَيْدِيَهُمَا جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ
هجي يا عورت ٩٨ انهن جا هٿ ڪپيو ٩٩ انهن جي ڪئي جو بدلو. الله جي طرف کان
عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ (٣٨) فَمَنْ تَابَ مِنْۢ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ
سزا ۽ الله غالب حڪمت وارو آهي. سو جيڪو پنهنجي ظلم کان پوءِ توبهه ڪري ۽ پاڻ
اللّٰهَ يَتُوْبُ عَلَيْهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (٣٩) اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ
سڌاري وٺي ته الله پنهنجي مهر سان ان تي رجوع فرمائيندو ١٠٠ بيشڪ الله بخشيندڙ مهربان آهي. ڇا تو کي
لَهٗ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ يُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاۗءُ وَيَغْفِرُ
معلوم نه آهي ته الله جي واسطي آهي آسمانن ۽ زمين جي بادشاهي سزا ڏي جنهن کي وڻيس ۽ بخشي تو
لِمَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَاللّٰهُ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ (٤٠) يٰٓاَيُّهَا الرَّسُوْلُ
جنهن کي گهري ۽ الله سڀ ڪجهه ڪري سگهي ٿو ١٠١ اي رسول تو کي غمگين
لَا يَحْزُنْكَ الَّذِيْنَ يُسَارِعُوْنَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِيْنَ قَالُوْٓا
نه ڪن اهي جيڪي ڪفر ۾ ڊڪي رهيا آهن ١٠٢ اهي جيڪي پنهنجي وات

٩٥ يعني گرفتاريءَ کان اڳ توبهه ڪري ورتو ٿي سان اُهي آخرت جي عذاب ۽ رهزني جي حد کان ته بچي ويندا، مگر مال جي واپسي ۽ قصاص حق العباد آهي، سو باقي رهندو (احمدي).

٩٦ جنهن جي ڪري توهان کي اُن جو قرب حاصل ٿئي.

٩٧ يعني ڪافرن جي لاءِ عذاب لازم آهي ۽ ان کان ڇوٽڪاري لهڻ جي ڪا وات نه آهي.

٩٨ ۽ ان جي چوري ٻن پيرن جي اقرار يا ٻن مردن جي شاهديءَ سان حاڪم جي اڳيان ثابت هجي ۽ جيڪو مال چورايو آهي، اهو ڏهن درهمن کان گهٽ نه هجي (ڪمافي حديث ابن مسعود).

٩٩ يعني ساڄو. انهيءَ ڪري ته حضرت ابن مسعود رضى الله عنه جي قرأت ۾ اَيۡمَانَهُمَا آيو آهي.

مسئلو:- ٻهر ٽين ڀيري جي چوريءَ ۾ ساڄو هٿ ڪٽيو ويندو. وري ٻيهر جيڪڏهن چوري ڪري ته کاٻو پير. ان کان پوءِ به جيڪڏهن چوري ڪري ته پوءِ قيد ڪيو وڃي، ايستائين جو توبهه ڪري.

مسئلو:- چور جو هٿ ڪپڻ ته واجب آهي ۽ چورايل مال اگر موجود هجي ته اُن جو واپس ڪرڻ به واجب آهي ۽ جيڪڏهن اهو ضايع ٿي ويو هجي ته ڀري ڏيڻ واجب نه آهي (تفسير احمدي).

١٠٠ ۽ آخرت جي عذاب کان اُن کي ڇوٽڪارو ڏيندو.

١٠١ مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته عذاب ڪرڻ ۽ رحمت فرمائڻ الله تعالیٰ جي مشيت تي آهي، اهو مالڪ آهي جيڪو چاهي ڪري، ٻئي ڪنهن کي اعتراض جي طاقت نه آهي. هن سان قدريه ۽ معتزله جو باطل هجڻ ثابت ٿي ويو، جيڪي تابعدارن تي رحمت ۽ گنهگارن تي عذاب ڪرڻ الله تعالیٰ تي واجب چون ٿا.

١٠٢ الله تعالیٰ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي يٰٓاَيُّهَا الرَّسُوۡلُ جي خطاب عزت سان مخاطب فرمائي تسڪين خاطر فرمائي ٿو ته اي حبيب! مان توهان جو ناصر ۽ مددگار آهيان. منافقن جي ڪفر ۾ جلدي ڪرڻ يعني انهن جي ڪفر جي اظهار ۽ ڪافرن سان دوستي ۽ ياري ڪرڻ سان اوهان رنجيده نه ٿيو.

اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوْبُهُمْ ۚ وَمِنَ الَّذِيْنَ هَادُوْا ۚ
سان چوندا آهن ته اسان ايمان آندو ۽ انهن جون دليون مسلمان نه آهن ف١٠٣ ۽ ڪي يهودي
سَمّٰعُوْنَ لِلْكَذِبِ سَمّٰعُوْنَ لِقَوْمٍ اٰخَرِيْنَ ۙ لَمْ يَاْتُوْكَ ؕ
ڪوڙ خوب ٻڌندا آهن ف١٠٤ ٻين ماڻهن جي ڳالهه خوب ٻڌندا آهن ف١٠٥ جيڪي تو وٽ حاضر نه ٿيا الله جي
يُحَرِّفُوْنَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهٖ ۚ يَقُوْلُوْنَ اِنْ اُوْتِيْتُمْ
ڳالهين کي انهن جي جاين کان مٽي ڇڏيندا آهن چون ٿا توهان کي هيءُ حڪم ملي ته مڃجو ۽
هٰذَا فَخُذُوْهُ وَاِنْ لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوْا ؕ وَمَنْ يُّرِدِ اللّٰهُ
اهو نه ملي ته بچو ف١٠٦ ۽ جنهن کي الله گمراهه ڪرڻ چاهي ته تون هرگز الله کان
فِتْنَتَهٗ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهٗ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ؕ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ لَمْ
ان جو ڪجهه ناهي نه سگهندين. اهي آهن جو الله سندن دل پاڪ ڪرڻ نه
يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُّطَهِّرَ قُلُوْبَهُمْ ؕ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ ۚۖ وَّلَهُمْ فِي
گهريو انهن کي دنيا ۾ خواري آهي ۽ آخرت ۾ به انهن جي واسطي وڏو عذاب
الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيْمٌ ﴿٤١﴾ سَمّٰعُوْنَ لِلْكَذِبِ اَكّٰلُوْنَ لِلسُّحْتِ ؕ
آهي وڏا ڪوڙ ٻڌندڙ وڏا حرام خور ف١٠٧ جيڪڏهن توهان جي حضور ۾ حاضر
فَاِنْ جَآءُوْكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ ۚ وَاِنْ تُعْرِضْ
ٿين ته ف١٠٨ انهن جو فيصلو فرمائي ڇڏيو يا انهن کان منهن ڦيريو ف١٠٩ ۽ جيڪڏهن تون انهن کان منهن
عَنْهُمْ فَلَنْ يَّضُرُّوْكَ شَيْـًٔا ؕ وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ
ڦيرينديـن ته تنهنجو ڪو نقصان ڪو ڪري سگهندا ف١١٠ ۽ جي انهن ۾ فيصلو ڪريو ته انصاف سان ڪجو بيشڪ الله
بِالْقِسْطِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ ﴿٤٢﴾ وَكَيْفَ يُحَكِّمُوْنَكَ
کي انصاف وارا پسند آهن. ۽ تو کان فيصلو ڪيئن ڪرائيندا حالانڪ انهن وٽ
وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰىةُ فِيْهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ؕ
توريت آهي جنهن ۾ الله جو حڪم موجود آهي ف١١١ ان جي باوجود انهيءَ کان منهن موڙن ٿا ف١١٢ ۽ اهي
وَمَآ اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِيْنَ ﴿٤٣﴾ اِنَّآ اَنْزَلْنَا التَّوْرٰىةَ فِيْهَا هُدًى وَّنُوْرٌ ۚ
ايمان آڻيندڙ نه آهن. بيشڪ اسان توريت نازل ڪيو جنهن ۾ هدايت ۽ نور آهي.

مع الوقف على الاول اجوز

ف١٠٣ هيءُ انهن جي نفاق جو بيان آهي. ف١٠٤ پنهنجن سردارن کان ۽ انهن جي بهتانن کي قبول ڪن ٿا. ف١٠٥ ماشاء الله حضرت مترجم قدس سرهٗ تمام صحيح ترجمو فرمايو. انهيءَ جاءِ تي ڪن مفسرن کان لغزش واقع ٿي ته انهن لِقَوْمٍ جي "لام" کي علت قرار ڏيئي آيت جي معنيٰ هيءُ بيان ڪئي ته منافق ۽ يهودي پنهنجن سردارن جون ڪوڙيون ڳالهيون ٻڌن ٿا. توهان جون ڳالهيون ٻي قوم جي خاطر ڪن ڏيئي ٻڌن ٿا جنهن جا اهي جاسوس آهن، مگر اها معنيٰ صحيح نه آهي ۽ قرآني نظمان سان بلڪل موافقت نه ٿو فرمائي، بلڪ هتي "لام" مِنْ جي معنيٰ ۾ آهي ۽ مراد هيءُ آهي ته اهي ماڻهو پنهنجن سردارن جون ڪوڙيون ڳالهيون خوب ٻڌن ٿا ۽ ماڻهن يعني خيبر جي يهودين جي ڳالهين کي خوب مڃين ٿا، جن جي احوال جو آيت شريف ۾ بيان اچي رهيو آهي (تفسير ابو السعود ۽ جمل). ف١٠٦ شان نزول:- خيبر جي يهودين جي معززن مان ٻن شادي شده مرد ۽ عورت زنا ڪئي، ان جي سزا توريت ۾ سنگسار ڪرڻ هئي. سو انهن کي پسند نه هئي، تنهنڪري انهن گهريو ته ان مقدمي جو فيصلو سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن کان ڪرايون. اهڙيءَ طرح انهن ٻنهي مجرمن کي هڪ جماعت سان گڏ مديني طيبه موڪليائون ۽ چيئي ڇڏيائون ته جيڪڏهن حضور جن حد جو حڪم ڏين ته مڃجو ۽ سنگسار ڪرڻ جو حڪم ڏين ته نه مڃجو. اهي ماڻهو يهودين، بني قريظه ۽ بني نضير وٽ آيا ۽ خيال ڪيائون ته هي حضور جن جا هم وطن آهن ۽ انهن سان سندن صلح به آهي، انهن جي سفارش سان ڪم ٿيڻ جي ويندو. اهڙيءَ طرح يهودين جي سردارن مان ڪعب بن اشرف، ڪعب بن اسد، سعيد بن عمرو، مالڪ بن صيف ۽ ڪنانه بن ابى الحقيق وغيره انهن کي وٺي حضور جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيا ۽ مسئلو معلوم ڪيائون. حضور جن فرمايو! منهنجو فيصلو مڃيندؤ؟ انهن اقرار ڪيو. رجم جي آيت نازل ٿي ۽ سنگسار ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو. يهودين ان حڪم کي مڃڻ کان انڪار ڪيو. حضور جن فرمايو ته توهان فدڪ جي رهاڪو هڪ نوجوان گوري رنگ ۽ هڪ اک واري ابن صوريا کي سڃاڻو ٿا؟ چوڻ لڳا، هائو! فرمايائون ته ڪهڙو ماڻهو آهي؟ چوڻ لڳا ته اڄ ساري زمين تي يهودين مان ان جي پايي جو عالم نه آهي، توريت جو اڪيلو ئي ماهر آهي. فرمايائون ته ان کي گهرايو. ان کي گهرايو ويو. جڏهن اهو حاضر ٿيو ته حضور جن فرمايو تون ابن صوريا آهين؟ عرض ڪيائين، هائو، فرمايائون يهودين ۾ سڀني کان وڏو عالم تون ئي آهين؟ عرض ڪيائين ماڻهو ته ايئن ئي چوندا آهن. حضور جن يهودين کي فرمايو ان معاملي ۾ هن جي ڳالهه مڃيندؤ؟ سڀني اقرار ڪيو، تڏهن حضور جن ابن صوريا کي فرمايو مان تو کي ان الله جو قسم ٿو ڏيان جنهن کان سواءِ ڪو به معبود نه آهي، جنهن حضرت موسىٰ عليه السلام تي توريت نازل فرمايو ۽ توهان ماڻهن کي مصر مان ڪڍيائين، توهان جي لاءِ درياءَ ۾ رستا ناهيائين توهان کي ڇوٽڪارو ڏنائين، فرعونين کي ٻوڙيائين توهان تي ڪڪر جي ڇانوَ ۽ منّ ۽ سلوىٰ نازل فرمايائين، پنهنجو ڪتاب نازل فرمايائين، جنهن ۾ حلال ۽ حرام جو بيان آهي. ڇا! توهان جي ڪتاب ۾ زنا ڪندڙ شادي شده مرد ۽ عورت جي لاءِ سنگسار ڪرڻ جو حڪم آهي؟ ابن صوريا عرض ڪيو بيشڪ آهي، انهيءَ جو قسم جنهن جو توهان مون سان ذڪر ڪيو. عذاب نازل ٿيڻ جو انديشو نه هجي ها ته پوءِ مان اقرار نه ڪريان ها ۽ ڪوڙ ڳالهايان ها، مگر اهو فرمايو ته توهان جي ڪتاب ۾ ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟ فرمايائون جڏهن چئن عادل ۽ معتبر شاهدن جي شاهديءَ سان زنا صراحت سان ثابت ٿي وڃي ته پوءِ سنگسار ڪرڻ واجب ٿي وڃي ٿو. ابن صوريا عرض ڪيو ته خدا جو قسم! توريت ۾ به ايئن ئي آهي. پوءِ حضور جن ابن صوريا کان دريافت ڪيو ته الله جي حڪم ۾ تبديلي ڪهڙيءَ طرح واقع ٿي؟ ان عرض ڪيو ته اسان جو دستور هيءُ هو ته اسان ڪنهن امير کي پڪڙيون ڇڏي ڏيون ۽ غريب کي پڪڙيون ته ان تي حد قائم ڪريون. ان طرز عمل سان اميرن ۾ زنا جي وبا گهڻي پکڙجي ويئي، ايستائين جو هڪ ڀيري بادشاه جي سؤٽ زنا ڪئي ته اسان ان کي سنگسار نه ڪيو، وري هڪ ٻئي مرد پنهنجيءَ قوم جي عورت سان زنا ڪئي ته بادشاه ان کي سنگسار ڪرڻ گهريو، ان جي قوم اٿي ڪري ٿي ۽ انهن چيو ته جيستائين بادشاه پنهنجي ڀاءُ کي سنگسار نه ڪرائيندو، ان وقت تائين هن کي هرگز سنگسار نه ڪيو ويندو. تڏهن اسان گڏجي غريب ۽ امير سڀني لاءِ سنگسار ڪرڻ جي بجاءِ هيءُ سزا مقرر ڪئي ته چاليهه ڪوڙا لڳايا وڃن ۽ منهن ڪارو ڪري ۽ گڏهه تي اُبتو ويهاري گهمايو وڃي. اهو ٻڌي يهودي گهڻو بگڙيا ۽ ابن صوريا کي چوڻ لڳا تون حضرت جن کي تمام جلدي خبر ڏيئي ڇڏي، اسان تنهنجي جيتري تعريف ڪئي هئي تون ان جو حقدار نه آهين. ابن صوريا چيو ته حضور جن مون کي توريت جو قسم ڏنو، جيڪڏهن مون کي عذاب نازل ٿيڻ جو انديشو نه هجي ها ته مان ڪين خبر نه ڏيان ها. ان کان پوءِ حضور جن جي حڪم سان انهن ٻنهي زانين کي سنگسار ڪيو ويو ۽ هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي (خازن). ف١٠٧ هيءُ يهودين جي حاڪمن جي حق ۾ آهي جيڪي رشوتون وٺي حرام کي حلال ڪندا هئا ۽ احڪام شريعت

ع ٦ ٩ ١٠

يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّوْنَ الَّذِيْنَ اَسْلَمُوْا لِلَّذِيْنَ هَادُوْا وَالرَّبّٰنِيُّوْنَ
ان جي مطابق يهودين کي حڪم ڏيندا هئا اسان جا فرمانبردار نبي ۽ عالم ۽ فقيه جن

وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوْا مِنْ كِتٰبِ اللّٰهِ وَكَانُوْا عَلَيْهِ شُهَدَآءَ ۚ
کي الله جي ڪتاب جي حفاظت جو حڪم هو ١١٣ ۽ اهي ان تي شاهد هئا ١١٤

فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِيْ ثَمَنًا
ماڻهن کان نه ڊڄو ۽ مون کان ڊڄو ۽ منهنجي آيتن جي بدلي ذليل قيمت نه

قَلِيْلًا ۭ وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ
وٺو ١١٥ ۽ جيڪي الله جي نازل ڪيل مطابق حڪم نه ڪن ١١٦ اهي ئي ماڻهو ڪافر

الْكٰفِرُوْنَ ﴿٤٤﴾ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيْهَآ اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ ۙ وَ
آهن ۽ اسان توريت ۾ انهن تي واجب ڪيو ١١٧ ته ساهه جي بدلي ساهه ١١٨ ۽

الْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَ
اک جي بدلي ۾ اک ۽ نڪ جي بدلي نڪ ۽ ڪن جي بدلي ڪن ۽

السِّنَّ بِالسِّنِّ ۙ وَالْجُرُوْحَ قِصَاصٌ ۭ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ
ڏند جي بدلي ڏند ۽ ڦٽن ۾ پڻ بدلو آهي ١١٩ پوءِ جيڪو دل جي خوشيءَ سان بدلو

كَفَّارَةٌ لَّهٗ ۭ وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ
معاف ڪري ڇڏي ته اهو ان جا گناهه لاهي ڇڏيندو ١٢٠ ۽ جيڪو الله جي نازل ڪيل مطابق حڪم نه ڪري ته اهي

الظّٰلِمُوْنَ ﴿٤٥﴾ وَقَفَّيْنَا عَلٰٓي اٰثَارِهِمْ بِعِيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ
ئي ماڻهو ظالم آهن ۽ اسان انهن نبين جي پٺيان انهن جي نشان قدم تي عيسيٰ پٽ مريم کي موڪليو

مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰىةِ ۠ وَاٰتَيْنٰهُ الْاِنْجِيْلَ
تصديق ڪندڙ توريت جي جيڪو ان کان اڳ ۾ هو ١٢١ ۽ اسان کيس انجيل عطا ڪيو

فِيْهِ هُدًى وَّنُوْرٌ ۙ وَّمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰىةِ
جنهن ۾ هدايت ۽ نور آهي ۽ تصديق فرمائيندڙ توريت جي جو ان کان اڳ ۾ هو ۽ هدايت

وَهُدًى وَّمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿٤٦﴾ ۭ وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيْلِ
١٢٢ ۽ نصيحت پرهيزگارن جي واسطي ۽ انجيل وارن کي گهرجي ته حڪم ڪن انهيءَ تي جيڪو

کي تبديل ڪندا هئا. مسئلو: رشوت جو وٺڻ ۽ ڏيڻ ٻئي حرام آهن. حديث شريف ۾ رشوت وٺڻ ۽ ڏيڻ وارن ٻنهي تي لعنت آئي آهي. ١٠٨ يعني ڪتابي ١٠٩ سيدعالم صلي الله عليه وسلم جن کي اختيار وارو فرمايو ته ڪتابي توهان وٽ ڪو مقدمو آڻين ته توهان کي اختيار آهي ته فيصلو فرمايو يا نه فرمايو. ڪن مفسرن جو قول آهي ته هيءَ پوئين آيت وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ سان منسوخ ٿي ويئي. اما احمد فرمايو ته انهن آيتن ۾ ڪجهه منافات نه آهي ڇو ته هيءَ آيت اختيار جو فائدو ڏئي ٿي ۽ آيت وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ ۾ حڪم جي ڪيفيت جو بيان آهي. (خازن ۽ مدارڪ وغيرها)
١١٠ جو ته الله تعاليٰ توهان جو نگهبان آهي. ١١١ ته شادي شده مرد ۽ مڙس واري عورت جي زنا جي سزا رجم يعني سنگسار ڪرڻ آهي. ١١٢ ان جي باوجود جو توريت تي ايمان آڻڻ جا دعويدار آهن ۽ انهن کي اهو به معلوم آهي ته توريت ۾ رجم جو حڪم آهي، ان کي نه مڃڻ ۽ توهان جي نبوت جا انڪاري هوندي، توهان کان فيصلو ڪرائڻ نهايت تعجب جي ڳالهه.
١١٣ ته ان کي پنهنجي سينن ۾ محفوظ رکن ۽ ان جي درس ۾ مشغول رهن ته جيئن اهي ڪتاب فراموش نه ٿين ۽ ان جا احڪام ضايع نه ٿين (خازن).
مسئلو: توريت جي مطابق نبين جو حڪم ڏيڻ جيڪو هن آيت ۾ ذڪر ٿيل آهي ان مان ثابت ٿئي ٿو ته اسان کان اڳين شريعتن جا جيڪي احڪام الله تعاليٰ ۽ رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن فرمايا هجن ۽ انهن جي ڇڏڻ جو اسان کي حڪم نه ڏنل هجي نه اهي منسوخ نه ڪيا ويا هجن، سي اسان تي لازم ٿين ٿا (جمل ۽ ابوالسعود). ١١٤ اي يهوديو! توهان سيدعالم صلي الله عليه وسلم جن جي نعت، صفت ۽ رجم جو حڪم جيڪو توريت ۾ ذڪر ٿيل آهي ان جي ظاهر ڪرڻ ۾. ١١٥ يعني احڪام الاهيءَ جي تبديلي هر صورت ۾ منع ٿيل آهي، توڙي ماڻهن جي خوف ۽ انهن جي راضپي جي انديشي کان هجي يا مال، مرتبي ۽ رشوت جي لالچ سان. ١١٦ ان جو منڪر ٿي ڪري (ڪما قاله ابن عباس رضي الله عنهما). ١١٧ هن آيت ۾ جيتوڻيڪ هي بيان آهي ته توريت ۾ يهودين تي قصاص جا هي حڪم هئا، پر جڏهن ته اسان کي انهن جي ڇڏڻ جو حڪم نه ڏنو ويو، تنهنڪري اسان تي اهي احڪام لازم رهندا، ڇو ته اڳين شريعتن جا جيڪي احڪام الله ۽ رسول جي بيان سان اسان تائين پهتا ۽ منسوخ به نه ٿيا هجن، سي اسان تي لازم ٿين ٿا، جيئن ته مٿين آيت مان ثابت ٿيو. ١١٨ يعني جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ ڪنهن کي قتل ڪيو ته ان جي جان مقتول جي بدلي ۾ ورتل ٿيندي، توڙي اهو مقتول مرد هجي يا عورت، آزاد هجي يا غلام، مسلمان هجي يا ذمي. شان نزول:- حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما کان روايت آهي ته مرد کي عورت جي بدلي قتل نه ڪندا هئا، ان تي هيءَ آيت نازل ٿي (مدارڪ). ١١٩ يعني هڪجهڙائي ۽ برابريءَ جي نگهباني ضروري آهي. ١٢٠ يعني جيڪو قاتل يا ڦٽي ڪرڻ وارو پنهنجي ڏوهه تي پشيمان ٿي معصيت جي وبال کان بچڻ لاءِ خوشيءَ سان پنهنجي مٿان شرعي احڪام جاري ڪرائي ته قصاص ان جي ڏوهه جو ڪفارو ٿي ويندو ۽ آخرت ۾ ان تي عذاب نه ٿيندو (جلالين ۽ جمل). ڪن مفسرن ان جي معنيٰ هيءَ بيان ڪئي ته جيڪو حقدار ۽ قصاص کي معاف ڪري ته اها معافي ان جي لاءِ ڪفارو آهي (مدارڪ، تفسير احمدي ۾ آهي ته اهي سمورا قصاص تڏهن ئي واجب ٿيندا، جڏهن حقدار معاف نه ڪري ۽ جيڪڏهن معاف ڪري ڇڏي ته پوءِ قصاص ساقط آهي. ١٢١ احڪام توريت کان پوءِ احڪام انجيل جو ذڪر شروع ٿيو ۽ ٻڌايو ويو ته حضرت عيسيٰ عليه السلام توريت جي تصديق ڪندڙ هو ۽ اهو الله جي طرفان نازل ٿيل آهي ۽ نسخ کان اڳ ان تي عمل واجب هو. حضرت عيسيٰ عليه السلام جي شريعت ۾ ان جا ڪجهه احڪام منسوخ ٿيا. ١٢٢ هن آيت ۾ انجيل جي لاءِ لفظ هُدًى ٻن جاين تي ارشاد ٿيو. پهرين جاءِ تي گمراهي ۽ جهالت کان بچائڻ لاءِ رهنمائي مراد آهي. ٻئي جاءِ تي هُدًى مان سيد الانبياء حبيب ڪبريا صلي الله عليه وسلم جن جي تشريف آوريءَ جي خوشخبري مراد آهي، جيڪا حضور عليه الصلوٰة والسلام جن جي نبوت جي طرف ماڻهن جي واٽ لهڻ جو سبب آهي.

بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيْهِ ؕ وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ
الله ان ۾ نازل ڪيو ١٢٣ ۽ جيڪي الله جي نازل ڪيل مطابق حڪم ڏ ڪن ته اهي فاسق
هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿٤٧﴾ وَاَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ
آهن ۔ اي محبوب اسان تنهنجي طرف نازل ڪيو سچو ڪتاب اڳين ڪتابن جي تصديق فرمائيندڙ ١٢٤
يَدَيْهِ مِنَ الْكِتٰبِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَآ اَنْزَلَ
۽ انهن تي محافظ ۽ نگهبان ڪري ته انهن ۾ فيصلو ڪريو
اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَهُمْ عَمَّا جَآءَكَ مِنَ الْحَقِّ ؕ لِكُلٍّ جَعَلْنَا
الله جي نازل ڪيل مطابق ١٢٥ ۽ اي ٻڌندڙ انهن جي خواهش جي پيروي نه ڪرڻ ۽ آيل حق کي ڇڏي ڪري
مِنْكُمْ شِرْعَةً وَّمِنْهَاجًا ؕ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً
اسان توهان سمورن لاءِ هڪ شريعت ۽ رستو مقرر ڪيو ١٢٦ ۽ الله گهري ها ته توهان سمورن کي هڪ ئي
وَّلٰكِنْ لِّيَبْلُوَكُمْ فِيْ مَآ اٰتٰىكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرٰتِ ؕ اِلَى اللّٰهِ
امت ڪري ها مگر مرضي هيءَ آهي ته جيڪو توهان کي ڏنائين انهي ۾ توهان کي آزمائي ١٢٧ ڀلائين جي طرف هڪ ٻئي ۾ اڳرائي
مَرْجِعُكُمْ جَمِيْعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيْهِ تَخْتَلِفُوْنَ ﴿٤٨﴾ وَاَنِ
ڪريو ۔ توهان سمورن جو موٽڻ الله ڏانهن آهي ۔ اهو توهان کي ٻڌائيندو جنهن ڳالهه ۾ توهان جهڳڙو ڪندا هئا.
احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ
۽ هيءَ ته اي مسلمان الله جي نازل ڪيل مطابق حڪم ڪر ۽ انهن جي سڌن تي نه هل ۽
اَنْ يَّفْتِنُوْكَ عَنْۢ بَعْضِ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ ؕ فَاِنْ تَوَلَّوْا
انهن کان بچندو رهه جو ڪٿي توکي ترڪائي نه ڇڏين ڪنهن حڪم ۾ جيڪو تنهنجي طرف لٿو ۔ پوءِ جيڪڏهن
فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيْدُ اللّٰهُ اَنْ يُّصِيْبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوْبِهِمْ ؕ
اهي مُنهن ڦيرين ١٢٨ ته يقين ڪر ته الله انهن جي ڪن گناهن جي ١٢٩ سزا انهن کي پهچائڻ گهري ٿو ١٣٠
وَاِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ لَفٰسِقُوْنَ ﴿٤٩﴾ اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُوْنَ ؕ
۽ بيشڪ گهڻا ماڻهو بي فرمان آهن . ته ڇا جاهليت جو حڪم چاهن ٿا ١٣١
وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُّوْقِنُوْنَ ﴿٥٠﴾ ع يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ
۽ الله کان بهتر ڪنهن جو حڪم آهي يقين وارن جي واسطي . اي ايمان وارؤ

١٢٣ يعني سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آڻڻ ۽ سندن نبوت جي تصديق ڪرڻ جو حڪم.

١٢٤ جيڪي ان کان اڳ حضرات انبياء عليهم السلام تي نازل ٿيا.

١٢٥ يعني جڏهن ڪتابي پنهنجا مقدما توهان جي طرف رجوع ڪن ته پوءِ توهان قرآن پاڪ سان فيصلو فرمايو.

١٢٦ يعني فروع ۽ اعمال هر هڪ جا خاص آهن ۽ اصل دين سڀني جو هڪ آهي حضرت علي المرتضىٰ رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو ته ايمان حضرت آدم عليه السلام کان اهو ئي آهي ته لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ جي شاهدي ۽ جيڪو الله تعالىٰ جي طرفان آيو، ان جو اقرار ڪرڻ ۽ شريعت ۽ طريقت هر امت جي خاص آهي.

١٢٧ ۽ امتحان ۾ وجهي ته جيئن ظاهر ٿي وڃي ته هر زماني جا مناسب احڪام ڏنا ويا، ڇا توهان انهن تي هِن يقين ۽ اعتقاد سان عمل ڪريو ٿا ته انهن جو اختلاف مشيتِ الاهي جي تقاضا ۽ حڪمتِ بالغه، دنيوي ۽ اخروي نافع مصلحتن تي مبني آهي يا حق کي ڇڏي نفس جي سڌن جي تابعداري ڪريو ٿا؟ (تفسير ابو السعود)

١٢٨ الله جي نازل ڪيل حڪم کان.

١٢٩ جن ۾ هي اعتراض به آهي.

١٣٠ دنيا ۾ قتل، گرفتاري ۽ جلاوطني سان ۽ سمورن گناهن جي سزا آخرت ۾ ڏيندو.

١٣١ جيڪو سراسر گمراهي، ظلم ۽ احڪامِ الاهيءَ جي مخالف هوندو هو. شان نزول :- بني نضير ۽ بني قريظه (يهودين جي ٻن ٽولن) جو هڪ ٻئي سان قتل ٿيندو رهندو هو. جڏهن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن مديني طيبه ۾ رونق افروز ٿيا ته پوءِ انهن ماڻهن پنهنجو مقدمو حضور جن جي خدمت اقدس ۾ آندو ۽ بني قريظه چيو ته بني نضير اسان جا ڀائر آهن اسان ۽ اهي هڪ ته ڏاڏي جو اولاد آهيون، هڪ ئي دين تي آهيون، هڪ ئي ڪتاب (توريت) کي مڃيون ٿا، پر جيڪڏهن بني نضير اسان مان ڪنهن کي قتل ڪن ته ان جي خون جي بها اسان ستر وسق (ڏيڍ سؤ تيرهن ڪلوگرام ۽ ٢٠ سير) ڪارکون ڏيون ٿا ۽ جيڪڏهن اسان مان ڪو انهن جي ڪنهن ماڻهوءَ کي قتل ڪيو ته
ع ٧ اسان کان ان جي خون جي بها ۾ هڪ سؤ چاليهه وسق (ڇهه سؤ ستاويهه
١١ ڪلوگرام) وٺن ٿا. توهان ان جو فيصلو ڪيو . حضور جن فرمايو، مان حڪم ڏيان ٿو ته قريظي ۽ نضيريءَ جو خون برابر آهي، ڪنهن کي ٻئي تي فضيلت نه آهي، اُن تي بني نضير گهڻو ڪاوڙيا ۽ چوڻ لڳا ته اسان توهان جي فيصلي کان راضي نه آهيون، توهان اسان جا دشمن آهيو، اسان کي ذليل ڪرڻ چاهيو ٿا. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ فرمايو ويو ته ڇا! جاهليت جي گمراهيءَ ۽ ظلم جو حڪم چاهيو ٿا؟ .

اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُوْدَ وَالنَّصٰرٰٓى اَوْلِيَآءَ ۘ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ؕ
يهودين ۽ نصارن کي دوست نہ بڻايو وف ١٣٢ اُهي پاڻ هڪ ٻئي جا دوست
وَمَنْ يَّتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَاِنَّهٗ مِنْهُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ
آهن وف ١٣٣ ۽ توهان مان جيڪو انهن سان دوستي رکندو تہ اهو انهن مان آهي وف ١٣٤ بيشڪ الله بي انصافن
الظّٰلِمِيْنَ ﴿٥١﴾ فَتَرَى الَّذِيْنَ فِىْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ يُّسَارِعُوْنَ فِيْهِمْ
کي هدايت نہ ڏيندو آهي وف ١٣٥ هاڻي تون انهن کي ڏسندين جن جي دلين ۾ آزار آهي وف ١٣٦ جو يهودين ۽
يَقُوْلُوْنَ نَخْشٰٓى اَنْ تُصِيْبَنَا دَآئِرَةٌ ؕ فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّاْتِىَ
عيسائين ڏانهن دوڙن ٿا، چون ٿا تہ اسان ڊڄون ٿا متان اسان تي ڪو چڪر اچي وڃي وف ١٣٧ پوءِ قريب آهي جو الله
بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِّنْ عِنْدِهٖ فَيُصْبِحُوْا عَلٰى مَآ اَسَرُّوْا فِىْٓ اَنْفُسِهِمْ
فتح آڻي وف ١٣٨ يا پنهنجي طرف کان ڪو حڪم وف ١٣٩ پوءِ ان تي جيڪو پنهنجي دل ۾ لڪايو هئائون پشيمان
نٰدِمِيْنَ ﴿٥٢﴾ ؕ وَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَهٰٓؤُلَآءِ الَّذِيْنَ اَقْسَمُوْا بِاللّٰهِ
رهجي وڃن وف ١٤٠ ۽ ايمان وارا چوندا آهن ڇا اهي آهن جن الله جا قسم کنيا هئا
جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ ۙ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ؕ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوْا خٰسِرِيْنَ ﴿٥٣﴾
پوري ڪوشش ۽ تاڪيد وارا قسم تہ اهي توهان سان گڏ آهن، انهن جا سمورا عمل ڇٽي ويا پوءِ رهجي
يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَنْ يَّرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِيْنِهٖ فَسَوْفَ يَاْتِى
ويا نقصان ۾ وف ١٤٢ اي ايمان وارؤ توهان مان جيڪو پنهنجي دين کان ڦرندو وف ١٤٣ تہ
اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُّحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَهٗٓ ۙ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ اَعِزَّةٍ
عنقريب الله اهڙا ماڻهو آڻيندو جو اهي الله جا پيارا ۽ الله انهن جو پيارو هوندو، مسلمانن تي نرم
عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ۡ يُجَاهِدُوْنَ فِىْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُوْنَ
۽ ڪافرن تي سخت، الله جي واٽ ۾ لڙندا ۽ ڪنهن بہ ملامت ڪندڙ
لَوْمَةَ لَآئِمٍ ؕ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ
جي ملامت جو فڪر نہ ڪندا وف ١٤٤ هي الله جو فضل آهي جنهن کي گهري ڏي ۽ الله وسعت وارو
عَلِيْمٌ ﴿٥٤﴾ اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوا الَّذِيْنَ يُقِيْمُوْنَ
علم وارو آهي. توهان جا دوست نہ آهن مگر الله ۽ ان جو رسول ۽ ايمان وارا وف ١٤٥ جيڪي نماز

وقف لازم — وقف منزل عند البعض — وقف غفران

١٣٢ مسئلو:- هن آيت ۾ يهودين ۽ نصارن سان دوستي ۽ ياڻپي يعني انهن جي مدد ڪرڻ، انهن کان مدد گهرڻ، انهن سان محبت جا رابطا رکڻ کان منع فرمايو ويو. هيءُ حڪم عام آهي، جيتوڻيڪ آيت جو نزول ڪنهن خاص واقعي ۾ ٿيو هجي. شان نزول:- هيءَ آيت حضرت عباده بن صامت صحابيءَ ۽ عبدالله بن ابي سلول جي حق ۾ نازل ٿي جيڪو منافقن جو سردار هو. حضرت عباده رضي الله عنه فرمايو تہ يهودين ۾ منهنجا تمام گهڻي تعداد ۾ دوست آهن، جيڪي وڏي شوڪت ۽ قوت وارا آهن، هاڻي مان اُنهن جي دوستيءَ کان بيزار آهيان ۽ الله ۽ رسول کان سواءِ منهنجي دل ۾ ٻئي ڪنهن جي محبت جي گنجائش نہ آهي. ان تي عبدالله بن ابيّ چيو تہ مان تہ يهودين جي دوستيءَ کان بيزاري نہ ٿو ڪري سگهان، مون کي پيش ايندڙ حادثن جو انديشو آهي ۽ مون لاءِ انهن سان رسم و راهہ رکڻ ضروري آهي. سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ان کي فرمايو تہ يهودين جي دوستيءَ جو دم ڀرڻ تنهنجو ئي ڪم آهي، عباده جو اهو ڪم نہ آهي. ان تي هيءَ آيت ڪريمہ نازل ٿي (خازن). ١٣٣ هن مان معلوم ٿيو تہ ڪافر ڪهڙا بہ هجن، انهن جا پاڻ ۾ ڪيترائي اختلاف هجن، تہ بہ مسلمانن جي مقابلي ۾ اهي سڀ هڪ آهن. اَلْكُفْرُ مِلَّةٌ وَّاحِدَةٌ (مدارڪ). ١٣٤ هن ۾ تمام سختيءَ ۽ تاڪيد آهي تہ مسلمانن تي يهودين ۽ نصرانين ۽ دين اسلام جي هر مخالف کان جدائي ۽ الڳ رهڻ واجب آهي. (مدارڪ ۽ خازن). ١٣٥ جيڪي ڪافرن سان دوستي ڪري پنهنجين جانين تي ظلم ڪن ٿا. حضرت ابوموسيٰ اشعري رضي الله تعالىٰ عنه جو ڪاتب نصراني هو. حضرت امير المؤمنين عمر فاروق رضي الله تعالىٰ عنه اُن کي فرمايو تہ نصرانيءَ سان تنهنجو ڪهڙو واسطو، تو هيءَ آيت نہ ٻڌي يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُوْدَ. ان عرض ڪيو تہ ان جو دين ان سان گڏ، مون کي تہ ان جي ڪتابت سان مطلب آهي. امير المؤمنين فرمايو تہ الله اُنهن کي ذليل ڪيو، تون اُنهن کي عزت نہ ڏي، ۽ الله اُنهن کي پري ڪيو، تون انهن کي ويجهو نہ ڪر. حضرت ابوموسيٰ عرض ڪيو تہ ان کان سواءِ بصره حڪومت جو ڪم هلائڻ ڏکيو آهي يعني ان ضرورت جي ڪري مجبوريءَ سان اُن کي رکيو ويو آهي جو اهڙي قابليت جو ٻيو ماڻهو مسلمانن ۾ نٿو ملي، اُن تي حضرت امير المؤمنين فرمايو نصراني مري ويو والسلام يعني فرض ڪر تہ اهو مري ويو تہ ان وقت جيڪو انتظام ڪندين، اهوئي هاڻي ڪر ۽ ان کان هرگز ڪم نہ وٺ، هيءَ آخري ڳالهہ آهي. (خازن). ١٣٦ يعني نفاق. ١٣٧ جيئن عبدالله بن ابيّ منافق چيو. ١٣٨ ۽ پنهنجي رسول محمد مصطفىٰ صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن کي ڪامياب ۽ منصور ڪري ۽ سندن دين کي سڀني دينن تي غالب ڪري ۽ مسلمانن کي سندن دشمنن يهودين ۽ نصرانين وغيره ڪافرن تي غلبو ڏيئي. اهڙي نموني اها خبر سچي ٿي ۽ الله جي ڪرم سان مڪي مڪرم ۽ يهودين جا شهر فتح ٿيا (خازن وغيره). ١٣٩ جيئن تہ سرزمين حجاز کي يهودين کان پاڪ ڪرڻ ۽ اتي انهن جو نالو ۽ نشان باقي نہ رکڻ يا منافقن جا راز ظاهر ڪري اُنهن کي خوار ڪرڻ (خازن ۽ جلالين). ١٤٠ يعني نفاق يا منافقن جو هي خيال تہ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ڪافرن جي مقابلي ۾ ڪامياب نہ ٿيندا. ١٤١ منافقن جي پردي کلڻ تي. ١٤٢ جو دنيا ۾ ذليل ۽ خوار ٿيا ۽ آخرت ۾ هميشگيءَ جي عذاب جا حقدار. ١٤٣ ڪافرن سان دوستي ۽ ياڻپي، ٻي دينيءَ ۽ مرتد ٿيڻ جي خواهش ڪرڻ واري آهي، ان جي منع کان پوءِ مرتدن جو ذڪر فرمايائين ۽ مرتد ٿيڻ کان اڳ ماڻهن جي مرتد ٿيڻ جي خبر ڏنائين، اهڙيءَ طرح اها خبر سچي ٿي ۽ گهڻا ماڻهو مرتد ٿيا. ١٤٤ هيءَ صفت جن جي آهي، سي ڪير آهن؟ ان متعلق گهڻا قول آهن: حضرت علي المرتضىٰ ۽ حسن ۽ قتاده چيو تہ اهي ماڻهو حضرت ابوبڪر صديق ۽ سندس ساٿي آهن، جن نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کان پوءِ مرتد ٿيڻ ۽ زڪواة کان انڪاري ٿيڻ وارن سان جهاد ڪيو. عياض بن غنم اشعريءَ کان مروي آهي تہ جڏهن هيءَ آيت نازل ٿي ۽ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن حضرت ابوموسيٰ اشعريءَ جي نسبت فرمايو تہ هيءَ اُنهن جي قوم آهي. هڪ قول هيءَ آهي تہ اهي ماڻهو يمن وارا آهن جن جي تعريف بخاري ۽ مسلم جي حديثن ۾ آئي آهي. سديءَ جو قول آهي تہ اهي ماڻهو انصار آهن، جن رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ڪئي ۽ انهن قولن ۾ ڪجهہ منافات نہ آهن، ڇو تہ اُنهن سڀني سڳورن جو اُنهن صفتن سان موصوف هجڻ صحيح آهي. ١٤٥ جن سان دوستي حرام آهي، اُنهن جو ذڪر فرمائڻ کان پوءِ انهن جو بيان فرمايائين، جن سان دوستي واجب آهي. شان نزول:- حضرت جابر رضي الله عنه فرمايو تہ هيءَ آيت حضرت عبدالله بن سلام جي حق ۾ نازل ٿي. اُن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي عرض ڪيو: يا رسول الله! اسان جي قوم قريظہ ۽ نضير اسان کي ڇڏي ڏنو ۽ قسم کنيو تہ اهي اسان سان مجالست (هم نشيني) نہ ڪندا، اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي، تہ پوءِ عبدالله بن سلام چيو، اسان راضي آهيون الله جي رب هجڻ تي، اُن جي رسول جي نبي هجڻ تي، مؤمنن جي دوست هجڻ تي. ۽ آيت جو حڪم سڀني مؤمنن جي لاءِ عام آهي، سڀ هڪ ٻئي جا دوست ۽ محب آهن.

الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رٰكِعُوْنَ ﴿٥٥﴾ وَمَنْ يَّتَوَلَّ اللّٰهَ
قائم ڪندا آهن ۽ زڪواة ڏيندا آهن ۽ الله جي درگاهه ۾ جهڪندا آهن ف١٤٦ ۽ جيڪو الله ۽ ان
وَرَسُوْلَهٗ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغٰلِبُوْنَ ﴿٥٦﴾ ع
جي رسول ۽ مسلمانن کي پنهنجو دوست بنائي پوءِ بيشڪ الله جي جماعت ئي غالب آهي.
يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِيْنَ اتَّخَذُوْا دِيْنَكُمْ هُزُوًا وَّ
اي ايمان وارؤ! جن توهان جي دين کي کِل ڀوڳ ۽ راند سمجهيو آهي ف١٤٧
لَعِبًا مِّنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَآءَ ۚ وَ
انهن مان جن کي توهان کان اڳ ۾ ڪتاب ڏنو ويو ۽ ڪافرن ف١٤٨ انهن مان ڪنهن کي پنهنجو دوست نه بنايو
اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿٥٧﴾ وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ
۽ الله کان ڊڄندا رهو جيڪڏهن ايمان رکو ٿا ف١٤٩ ۽ جڏهن توهان نماز جي واسطي آذان ڏيو ٿا
اتَّخَذُوْهَا هُزُوًا وَّلَعِبًا ؕ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُوْنَ ﴿٥٨﴾ قُلْ
اهي ان کي ڀوڳ ۽ راند بنائيندا آهن ف١٥٠ اهو ان ڪري جو اهي صفا بي عقل ماڻهو آهن ف١٥١ توهان
يٰۤاَهْلَ الْكِتٰبِ هَلْ تَنْقِمُوْنَ مِنَّاۤ اِلَّاۤ اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَاۤ اُنْزِلَ
فرمايو اي ڪتابيو! توهان کي اسان جو ڇا خراب لڳو آهي؟ نه ته اسان ايمان آندو الله تي ۽ ان تي
اِلَيْنَا وَمَاۤ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ ۙ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فٰسِقُوْنَ ﴿٥٩﴾ قُلْ هَلْ
جو اسان جي طرف لٿو ۽ جيڪو اڳي نازل ٿيو ف١٥٢ ۽ هي ته توهان مان اڪثر بي فرمان آهن. توهان فرمايو ڇا
اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِّنْ ذٰلِكَ مَثُوْبَةً عِنْدَ اللّٰهِ ؕ مَنْ لَّعَنَهُ اللّٰهُ وَ
مان توهان کي ٻڌايان ته الله وٽ ان کان بدتر درجي ۾ آهن ف١٥٣ اهي جن تي الله لعنت ڪئي ۽
غَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيْرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوْتَ ؕ
انهن تي ڏمريو ۽ انهن مان ڪيائين باندر ۽ سوئر ف١٥٤ ۽ شيطان جا پوڄاري
اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَّاَضَلُّ عَنْ سَوَآءِ السَّبِيْلِ ﴿٦٠﴾ وَاِذَا جَآءُوْكُمْ
انهن جو ٺڪاڻو تمام بُرو آهي ف١٥٥ ۽ اهي سڌي وات کان گهڻو ٿڪيل آهن ۽ جڏهن توهان وٽ اچن ف١٥٦
قَالُوْۤا اٰمَنَّا وَقَدْ دَّخَلُوْا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوْا بِهٖ ؕ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ
ته چوندا آهن اسان مسلمان آهيون حالانڪ اچڻ وقت به ڪافر هئا ۽ وڃڻ وقت به ڪافر ۽ الله چڱي طرح ڄاڻي

ف١٤٦ جملو وَهُمْ رَاكِعُوْنَ ۾ سبب رکي ٿو: هڪ هي ته پهرين جملن تي معطوف هجي، ٻيو هي ته حال واقع هجي. پهريون سبب اظهر ۽ اقوىٰ آهي ۽ حضرت مترجم قدس سرهٗ جو ترجمو به انهي جي مدد ڪرڻ وارو آهي (جمل عن السمين). ٻئي سبب تي ٻه احتمال آهن: هڪ هي ته يُقِيْمُوْنَ وَيُؤْتُوْنَ
ع ٨ ٦ ١٢
ٻنهي فعلن جي فاعل سان حال واقع هجي. ان صورت ۾ معنىٰ هي ٿيندي ته اهي نيازي ۽ نوڙت سان نماز قائم ڪن ٿا ۽ زڪواة ڏين ٿا (تفسير ابو السعود). ٻيو احتمال هي آهي ته صرف يُؤْتُوْنَ جي فاعل سان حال واقع هجي، ان صورت ۾ معنىٰ هي ٿيندي ته نماز قائم ڪن ٿا ۽ نوڙت وارا ٿي زڪواة ڏين ٿا (جمل). ڪن جو قول هي آهي ته هي آيت حضرت على المرتضىٰ رضى الله تعالىٰ عنه جي شان ۾ آهي، جو پاڻ نماز ۾ سائل کي مُنڊي صدقي طور ڏني هئائون. اها مُنڊي آڱر مبارڪ ۾ ويڪري هئي، سواءِ گهڻي عمل جي نڪري ويئي. پر امام فخرالدين رازيءَ تفسير ڪبير ۾ ان جو گهڻي شد ۽ مد سان رد ڪيو آهي ۽ ان جي باطل هجڻ تي گهڻا سبب قائم ڪيا آهن. ف١٤٧ شان نزول:- رفاعه بن زيد ۽ سويد بن حارث ٻئي اسلام جي اظهار ڪان پوءِ منافق ٿي ويا. ڪي مسلمان تن سان محبت رکندا هئا. الله تعالىٰ هي آيت نازل فرمائي ۽ ٻڌايو ته زبان سان اسلام جو اظهار ڪرڻ ۽ دل ۾ ڪفر لڪائي رکڻ دين کي ٺٺولي ۽ راند بنائڻ آهي. ف١٤٨ يعني بت پرست مُشرڪ، جيڪي ڪتابين کان به بدترين آهن (خازن). ف١٤٩ ڇو ته خدا جي دشمن سان دوستي رکڻ ايمان واري جو ڪم نه آهي. ف١٥٠ شان نزول:- ڪلبيءَ جو قول آهي ته جڏهن رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جو مؤذن نماز جي لاءِ آذان چوندو هو ۽ مسلمان اٿندا هئا ته يهودي کِلندا ۽ ٺٺولي ڪندا هئا. ان تي هي آيت نازل ٿي. سديءَ جو قول آهي ته مديني طيبه ۾ جڏهن مؤذن آذان ۾ اَشْهَدُ اَنْ لَّآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ۽ اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللّٰهِ چوندو هو ته هڪ نصراني هي چوندو هو ته سڙي وڃي ڪوڙو. هڪ رات ان جي خادم باهه آندي، اهو ۽ سندس گهر جا ماڻهو سمهيا پيا هئا، باهه مان اوچتو هڪ اُلو نڪتو جنهن سبب اهو نصراني گهر ۽ گهر جي ماڻهن سميت سڙي ختم ٿي ويو. ف١٥١ جيڪي اهڙيون بيوقوفيا نه ۽ جاهلانه حرڪتون ڪن ٿا. هن آيت مان معلوم ٿيو ته آذان قرآن جي نص سان به ثابت آهي. ف١٥٢ شان نزول:- يهودين جي هڪ جماعت سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کان دريافت ڪيو ته توهان نبين مان ڪنهن ڪنهن کي مڃيو ٿا؟ ان سوال مان انهن جو هي مطلب هو ته جيڪڏهن پاڻ حضرت عيسىٰ عليه السلام کي نه مڃين ته پوءِ اهي مٿائن ايمان آڻين ها. حضور جن ان جي جواب ۾ فرمايو ته مان الله تي ايمان رکان ٿو ۽ جيڪو اسان تي نازل فرمايو ۽ جيڪي حضرت ابراهيم، اسماعيل، اسحاق، يعقوب ۽ اسباط عليهم السلام جن تي نازل فرمايو ۽ جيڪي حضرت عيسىٰ ۽ موسىٰ کي ڏنو ويو (توريت ۽ انجيل) ۽ جيڪي ٻين نبين کي انهن جي رب جي طرفان ڏنو ويو، سڀني کي مڃيان ٿو. اسان نبين ۾ فرق نه ٿا ڪريون ته ڪنهن کي مڃيون ۽ ڪنهن کي نه مڃيون. جڏهن انهن کي معلوم ٿيو ته پاڻ حضرت عيسىٰ جي نبوت کي به مڃين ٿا ته پوءِ اهي سندن نبوت جا انڪاري ٿي ويا ۽ چوڻ لڳا جيڪو عيسىٰ کي مڃي، ان تي اسان ايمان نه آڻينداسون. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي. ف١٥٣ ته ان برحق دين وارن کي ته توهان صرف پنهنجي بغض ۽ دشمنيءَ جي ڪري ئي برو چئو ٿا ۽ توهان تي الله تعالىٰ لعنت ڪئي ۽ غضب فرمايو: ۽ آيت ۾ جيڪو ذڪر ٿيل آهي، سو توهان جو حال ٿيو، پوءِ بدتر درجي ۾ ته توهان پاڻ آهيو، سو ڪجهه دل ۾ سوچيو. ف١٥٤ صورتون مسخ ڪري. ف١٥٥ ۽ اهو جهنم آهي. ف١٥٦ شان نزول:- هيءَ آيت يهودين جي هڪ جماعت جي حق ۾ نازل ٿي، جن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي پنهنجي ايمان ۽ اخلاص جو اظهار ڪيو ۽ ڪفر ۽ گمراهي کي لڪائي رکيو. الله تعالىٰ هي آيت نازل فرمائي پنهنجي حبيب صلى الله عليه وسلم جن کي انهن جي حال جي خبر ڏني.

بِمَا كَانُوْا يَكْتُمُوْنَ ﴿٦١﴾ وَتَرٰى كَثِيْرًا مِّنْهُمْ يُسَارِعُوْنَ فِى الْاِثْمِ
جيڪي لڪائي رهيا آهن. ۽ انهن مان ١٥٧ گهڻن کي ڏسندين جو گناه ۽ زيادتي ۽ حرام
وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ ؕ لَبِئْسَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿٦٢﴾ لَوْلَا
خوريءَ ڏانهن ڊڪ پيا ڪندا آهن ١٥٨ بيشڪ تمام بُرا ڪم ڪندا آهن. انهن کي
يَنْهٰهُمُ الرَّبّٰنِيُّوْنَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ
ڇو نه ٿا منع ڪن سندن پادري ۽ درويش گناه جي ڳالهه چوڻ ۽ حرام کائڻ
السُّحْتَ ؕ لَبِئْسَ مَا كَانُوْا يَصْنَعُوْنَ ﴿٦٣﴾ وَقَالَتِ الْيَهُوْدُ يَدُ اللّٰهِ
کان بيشڪ ڏاڍا بُرا ڪم ڪري رهيا آهن ١٥٩ ۽ يهودي چوڻ لڳا ته الله جو هٿ
مَغْلُوْلَةٌ ؕ غُلَّتْ اَيْدِيْهِمْ وَلُعِنُوْا بِمَا قَالُوْا ۘ بَلْ يَدٰهُ مَبْسُوْطَتٰنِ ۙ
ٻَڌل آهي ١٦٠ انهن جا هٿ ٻڌا وڃن ١٦١ ۽ انهن تي انهيءَ چوڻ جي ڪري لعنت آهي بلڪ سندس هٿ ڪشادا
يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَآءُ ؕ وَلَيَزِيْدَنَّ كَثِيْرًا مِّنْهُمْ مَّآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ
آهن ١٦٢ عطا فرمائيندو آهي جيئن وڻيس ١٦٣ ۽ اي محبوب ١٦٤ جيڪو توهان جي طرف توهان جي رب جي طرفان
مِنْ رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَّكُفْرًا ؕ وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ
لٿو ان جي ڪري گهڻن جي شرارت ۽ ڪفر ۾ ترقي ٿيندي ١٦٥ ۽ انهن ۾ اسان قيامت تائين پاڻ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ؕ كُلَّمَآ اَوْقَدُوْا نَارًا لِّلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُ ۙ
۾ دشمني ۽ وير وجهي ڇڏيو ١٦٦ جڏهن به لڙائي جي باهه ٻرڪائيندا آهن الله ان کي وسائي ڇڏيندو
وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا ؕ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿٦٤﴾
آهي ١٦٧ ۽ زمين ۾ فساد جي واسطي ڊڪندا رهندا آهن، ۽ الله فسادين کي پسند نه فرمائيندو آهي
وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتٰبِ اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ
۽ جيڪڏهن ڪتاب وارا ايمان آڻين ها ۽ پرهيزگاري ڪن ها ته ضرور اسان سندن گناه لاهي ڇڏيون ها
وَلَاَدْخَلْنٰهُمْ جَنّٰتِ النَّعِيْمِ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰىةَ
۽ ضرور انهن کي آرام وارن باغن ۾ وٺي وڃون ها. ۽ جيڪڏهن اهي قائم رکن ها توريت
وَالْاِنْجِيْلَ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِّنْ رَّبِّهِمْ لَاَكَلُوْا مِنْ فَوْقِهِمْ
۽ انجيل ١٦٨ ۽ جيڪي انهن ڏي سندن رب جي طرف کان لٿو ١٦٩ ته انهن کي رزق ملي ها مٿان کان

١٥٧ يعني يهودين.

١٥٨ گناه هر معصيت ۽ نافرمانيءَ تي مشتمل آهي. ڪن مفسرن جو خيال آهي ته گناه مان توريت جي مضمونن جو لڪائڻ ۽ ان ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي وصفن ۽ پلاين جو مخفي رکڻ ۽ توريت ۾ پنهنجي طرفان ڪجهه وڌائڻ ۽ حرام خوريءَ سان رشوتون وغيره مراد آهن. (خازن).

١٥٩ جو ماڻهن کي گناهن ۽ بُرن ڪمن کان نه ٿا روڪين. مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته عالمن تي نصيحت ۽ بُرائيءَ کان روڪڻ واجب آهي ۽ جيڪو شخص بڇڙي ڳالهه کان منع ڪرڻ ترڪ ڪري ۽ نهي منڪر کان پري رهي، سو گناه جي مرتڪب هجڻ جي منزل تي آهي.

١٦٠ يعني معاذ الله اهو بخيل آهي.

شان نزول:- حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته يهودي گهڻا خوش حال ۽ نهايت دولتمند هئا، جڏهن انهن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي تڪذيب ڪئي ۽ مخالفت ڪئي ته پوءِ انهن جي روزي گهٽجي ويئي. ان وقت فخاض يهودي چيو ته الله جو (معاذ الله) هٿ ٻَڌل يعني معاذ الله اهو رزق ڏيڻ ۽ خرچ ڪرڻ ۾ بخل ڪري ٿو، ان جي ان قول تي ڪنهن يهودي ان کي منع نه ڪئي، بلڪ راضي رهيا، انهيءَ ڪري هيءَ سڀني جو مقولو قرار ڏنو ۽ هيءَ آيت انهن جي حق ۾ نازل ٿي.

١٦١ تنگي ۽ سخاوت مان ارشاد جو هي اثر ٿيو ته دنيا ۾ يهودي سڀني کان وڌيڪ بخيل ٿي ويا، يا هيءُ معنىٰ آهي ته انهن جا هٿ جهنم ۾ ٻڌا وڃن ۽ اهڙيءَ طرح ڪين دوزخ جي باهه ۾ وڌو وڃي، انهن جي هِن بيهودگيءَ ۽ گستاخيءَ جي سزا ۾.

١٦٢ اهو سخي ۽ ڪريم آهي.

١٦٣ پنهنجيءَ حڪمت جي موافق، هِن ۾ ڪنهن کي به اعتراض گنجائش نه آهي.

١٦٤ قرآن شريف.

١٦٥ يعني جيترو قرآن پاڪ لهندو ويندو، اوترو حسد ۽ بغض وڌندو ويندو ۽ اهي ان سان گڏ ڪفر ۽ سرڪشيءَ ۾ به وڌندا ويندا.

١٦٦ اهي سدائين هڪٻئي سان اختلاف ڪندا رهندا ۽ انهن جون دليون ڪڏهن به نه ملنديون.

١٦٧ ۽ انهن جي مدد نه ٿو فرمائي، اهي ذليل ٿين ٿا.

١٦٨ هِن طرح ته سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آڻن ۽ سندن اتباع ڪن ها، ڇو ته توريت ۽ انجيل ۾ ان جو حڪم ڏنو ويو آهي.

١٦٩ يعني سمورا ڪتاب، جيڪي الله تعالىٰ پنهنجن رسولن تي نازل فرمايا، سڀني ۾ سيد الانبياء صلى الله عليه وسلم جن جو ذڪر ۽ مٿن ايمان آڻڻ جو حڪم آهي.

وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ ؕ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ ؕ وَكَثِيْرٌ 10
۽ انهن جي پيرن جي هيٺان کان ف١٧٠ انهن مان هڪ جماعت وچٿرائي جي راهه تي آهي ف١٧١ ۽ انهن مان
مِّنْهُمْ سَآءَ مَا يَعْمَلُوْنَ ﴿٦٦﴾ يٰۤاَيُّهَا الرَّسُوْلُ بَلِّغْ مَاۤ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ
گهڻا نهايت بُرا ڪم ڪري رهيا آهن. ف١٧٢ اي رسول پهچائي ڇڏ جيڪي ڪجهه توهان ڏانهن لٿو
رَّبِّكَ ؕ وَاِنْ لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهٗ ؕ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ
توهان جي رب جي طرفان ف١٧٣ ۽ ايئن نه ٿيو ته توهان ان جو ڪو پيغام نه پهچايو ۽ الله توهان جي
مِنَ النَّاسِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٦٧﴾ قُلْ يٰۤاَهْلَ
نگهباني فرمائيندو ماڻهن کان ف١٧٤ بيشڪ الله ڪافرن کي راهه نه ٿو ڏي. توهان فرمايو اي
الْكِتٰبِ لَسْتُمْ عَلٰى شَىْءٍ حَتّٰى تُقِيْمُوا التَّوْرٰىةَ وَالْاِنْجِيْلَ وَمَاۤ
ڪتابيو! توهان ڪجهه به نه آهيو ف١٧٥ جيستائين قائم نه ڪيو جو ڪجهه توهان جي طرف توهان جي رب جي
اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِّنْ رَّبِّكُمْ ؕ وَلَيَزِيْدَنَّ كَثِيْرًا مِّنْهُمْ مَّاۤ اُنْزِلَ اِلَيْكَ
طرفان لٿو ۽ ف١٧٦ ۽ بيشڪ اي محبوب جيڪو توهان جي طرف توهان جي رب وٽان لٿو
مِنْ رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَّكُفْرًا ۚ فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٦٨﴾ اِنَّ
اُن جي ڪري انهن مان گهڻن ۾ شرارت ۽ ڪفر جي اجهان ترقي ٿيندي. ف١٧٧ پوءِ توهان ڪافرن جو ڪو غم
الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِيْنَ هَادُوْا وَالصّٰبِـُٔوْنَ وَالنَّصٰرٰى مَنْ
نه ڪريو. بيشڪ اهي جيڪي پنهنجي پاڻ کي مسلمان چوندا آهن ف١٧٨ ۽ اهڙيءَ طرح يهودي ۽ ستارا پرست ۽ نصراني انهن مان
اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
جن سچي دل سان الله ۽ قيامت تي ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا ته انهن تي نه ڪو ڊپ آهي ۽ نه
وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٦٩﴾ لَقَدْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَ بَنِىْۤ اِسْرَآءِيْلَ وَاَرْسَلْنَاۤ
وري ڪجهه غم. بيشڪ اسان بني اسرائيل کان عهد ورتو ف١٧٩ ۽ انهن جي طرف رسول
اِلَيْهِمْ رُسُلًا ؕ كُلَّمَا جَآءَهُمْ رَسُوْلٌۢ بِمَا لَا تَهْوٰۤى اَنْفُسُهُمْ ۙ فَرِيْقًا
موڪليا. جڏهن به انهن وٽ ڪو رسول اهڙي ڳالهه کڻي آيو جيڪا انهن جي دل جي خواهش (پسند) نه هئي ف١٨٠
كَذَّبُوْا وَفَرِيْقًا يَّقْتُلُوْنَ ﴿٧٠﴾ وَحَسِبُوْۤا اَلَّا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ فَعَمُوْا
ته هڪ ٽولي کي ڪوڙو چيائون ۽ ٻي ٽولي کي شهيد ڪندا هئا ف١٨١ ۽ هن گمان ۾ آهن ته انهن کي سزا نه ملندي ف١٨٢

ف١٧٠ يعني رزق جي گهڻائي ٿئي ها ۽ اوهر طرف کان پهچي ها.

فائدو:- هن آيت مان معلوم ٿيو ته دين جي پابندي ۽ الله تعالیٰ جي اطاعت ۽ فرمانبرداريءَ سان رزق ۾ ڪشادگي ٿئي ٿي.

ع ١٩ ١٠ ١٣ ف١٧١ حد کان تجاوز نه ٿو ڪري، هي يهودين مان اهي ماڻهو آهن جن سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن تي ايمان آندو.

ف١٧٢ جيڪي ڪُفر تي جميل آهن.

ف١٧٣ ۽ ڪو انديشو نه ڪريو.

ف١٧٤ يعني ڪافرن کان، جيڪي توهان جي قتل جو ارادو رکن ٿا.

سفر ۾ سدائين رات جو حضور اقدس صلی الله عليه وسلم جن تي پهرو ڏنو ويندو هو، جڏهن هيءَ آيت نازل ٿي ته پهرو هٽايو ويو ۽ حضور جن پهريدارن کي فرمايو ته توهان هليا وڃو، الله تعالیٰ منهنجي حفاظت فرمائي آهي.

ف١٧٥ ڪنهن به دين ۽ ملت ۾ نه آهيو.

ف١٧٦ يعني قرآن پاڪ. انهن سڀني ڪتابن ۾ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت ۽ مٿن ايمان آڻڻ جو حڪم آهي، جيستائين حضور جن تي ايمان نه آڻين، تيستائين توريت ۽ انجيل جي اقامت جي دعویٰ صحيح نه ٿي ٿي سگهي.

ف١٧٧ چوته جيترو قرآن پاڪ نازل ٿيندو ويندو، اهي حسد ۽ بغض جي ڪري ان جي انڪار ۾ وڌيڪ سختي ڪندا ويندا.

ف١٧٨ ۽ دل ۾ ايمان نه ٿا رکن، منافق آهن.

ف١٧٩ توريت ۾ ته الله تعالیٰ ۽ ان جي رسولن تي ايمان آڻين ۽ حڪمِ الاهيءَ جي مطابق عمل ڪن.

ف١٨٠ ۽ اُنهن، نبين سڳورن جي احڪام کي پنهنجن خواهشن جي خلاف لڌو ته پوءِ اُنهن مان.

ف١٨١ نبين سڳورن جي تڪذيب ۾ ته يهودي ۽ نصراني سڀ شريڪ آهن، مگر قتل ڪرڻ خاص يهودين جو ڪم آهي ۽ انهن گهڻن نبين سڳورن کي شهيد ڪيو، جن مان حضرت زڪريا ۽ حضرت يحيیٰ عليهما السلام به آهن.

ف١٨٢ ۽ اهڙن سخت گناهن تي به عذاب نه ڪيو ويندو.

وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِّنْهُمْ ؕ
پوءِ انڌا ۽ ٻوڙا ٿي ويا ف١٨٣ پوءِ الله سندن توبه قبول ڪئي ف١٨٤ پوءِ انهن مان گهڻا انڌا ۽ ٻوڙا ٿيا
وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ
۽ الله سندن ڪم ڏسي رهيو آهي. بيشڪ اهي ڪافر آهن، جيڪي چون ٿا ته الله ته ساڳيو
الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ؕ وَقَالَ الْمَسِيحُ يٰبَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ اعْبُدُوا
مسيح پٽ مريم جو آهي ف١٨٥ ۽ مسيح ته چيو هو، اي بني اسرائيل! الله جي عبادت
اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ؕ إِنَّهُ مَنْ يُّشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ
ڪريو جيڪو منهنجو رب ۽ توهان جو رب آهي ف١٨٦، بيشڪ جنهن الله سان شرڪ ڪيو، الله ان تي
الْجَنَّةَ وَمَأْوٰهُ النَّارُ ؕ وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾
جنت حرام ڪري ڇڏي ۽ ان جو ٺڪاڻو دوزخ آهي، ۽ ظالمن جو ڪو به مددگار نه آهي
لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوٓا إِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ ۘ وَمَا مِنْ إِلٰهٍ
بيشڪ ڪافر آهن اهي جيڪي چوندا آهن ته الله ٽن خدائن ۾ ٽيون آهي ف١٨٧ حالانڪ خدا ته نه
إِلَّآ إِلٰهٌ وَّاحِدٌ ؕ وَإِنْ لَّمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ
آهي مگر هڪڙو خدا ف١٨٨ ۽ جيڪڏهن پنهنجي ڳالهه کان نه مڙيا ف١٨٩ ته جيڪي انهن مان ڪافر ٿي
كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهٗ ؕ
مرندا انهن کي ضرور دردناڪ عذاب پهچندو. پوءِ ڇو نٿا رجوع ڪن الله جي طرف ۽ انهيءَ کان بخشش
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٧٤﴾ مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ ۚ قَدْ خَلَتْ
گهرن ۽ الله بخشيندڙ مهربان آهي. مسيح پٽ مريم نه آهي مگر هڪ رسول ف١٩٠ ان کان اڳ ڪافي
مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ ؕ وَأُمُّهٗ صِدِّيقَةٌ ؕ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ ؕ أُنْظُرْ
رسول ٿي گذريا آهن ف١٩١ ۽ ان جي ماءُ صديقه (گهڻي سچار) آهي ف١٩٢ ٻئي کاڌو کائيندا هئا ف١٩٣ ڏسو ته اسان
كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيٰتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾ قُلْ
ڪيئن صاف نشانيون انهن جي واسطي بيان ڪريون ٿا، پوءِ ڏسو ڪيئن ابتو وڃن ٿا. توهان فرمايو
أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَّلَا نَفْعًا ؕ وَاللّٰهُ
ڇا! الله کان سواءِ اهڙي جي پوڄا ڪيو ٿا جو توهان جي نقصان جو مالڪ آهي نه نفعي جو ف١٩٤ ۽ الله ئي

ف١٨٣ حق کي ڏسڻ ۽ ٻڌڻ کان. اهو انهن جي انتهائي جهالت، نهايت ڪفر ۽ حق جي قبول ڪرڻ کان غايت درجي سان منهن ڦيرڻ جو بيان آهي.

ف١٨٤ جڏهن انهن حضرت موسیٰ عليه السلام کان پوءِ توبه ڪئي، ان کان پوءِ ٻيهر.

ف١٨٥ نصارن جا گهڻا فرقا آهن، تن مان يعقوبيه ۽ ملڪانيه جو هي قول هو ته مريم الٰه (معبود) ڄڻيو ۽ هي به چوندا هئا ته الٰه (معبود) عيسیٰ جي ذات ۾ حلول ڪيو ۽ اهو ان سان متحد ٿي ويو ته پوءِ عيسیٰ الٰه (معبود) ٿي ويو. تَعَالَى اللّٰهُ عَنْ ذٰلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا (خازن).

ف١٨٦ ۽ مان ان جو ٻانهو آهيان، معبود نه آهيان.

ف١٨٧ هي قول نصرانين جي مرقوسيه ۽ نسطوريه فرقن جو آهي، گهڻن مفسرن جو قول آهي ته هن مان انهن جي هيءَ مراد هئي ته الله، مريم ۽ عيسیٰ ٽيئي معبود آهن ۽ معبود هجڻ انهن سڀني ۾ مشترڪ آهي. متڪلمين فرمايو آهي ته نصراني چون ٿا ته پيءُ، پٽ ۽ روح القدس ٽيئي معبود هڪ آهن.

ف١٨٨ نه ان جو ڪو ثاني نه ثالث، اهو هيڪڙائيءَ سان موصوف آهي، اُن جو ڪو به شريڪ نه آهي، پيءُ، پٽ ۽ گهر واري سڀنيءَ کان پاڪ آهي.

ف١٨٩ ۽ شرڪ هجڻ جا اعتقادي رهيا ۽ توحيد اختيار نه ڪيائون.

ف١٩٠ انهن کي معبود مڃڻ غلط، باطل ۽ ڪفر آهي.

ف١٩١ اهي به معجزا رکندا هئا. اهي معجزا سندن نبوت جي تصديق جا دليل هئا. اهڙيءَ طرح حضرت عيسیٰ عليه السلام به رسول آهي، سندس معجزا به نبوت جا دليل آهن، اُن کي رسول ئي مڃڻ گهرجي، جيئن ٻين نبين سڳورن کي معجزن جي ڪري خدا نه ٿا مڃيو، ان کي به خدا نه مڃيو.

ف١٩٢ جيڪا پنهنجي رب جي ڪلمن ۽ ان جي ڪتابن جي تصديق ڪندڙ آهي.

ف١٩٣ هن ۾ نصرانين جو رد آهي، ڇو ته معبود غذا جو محتاج نه ٿو ٿي سگهي، پوءِ جيڪو غذا کائي، جسم رکي، ان جسم ۾ تحليل واقع ٿئي، غذا ان جو بدل بڻجي سو معبود ڪيئن ٿي سگهي ٿو!! ؟

ف١٩٤ هي شرڪ جي باطل هجڻ جو هڪ ٻيو دليل آهي. هن جو خلاصو هيءَ آهي ته معبود اهو ئي ٿي سگهي ٿو، جيڪو نفعي ۽ نقصان وغيره هر شيءِ تي ذاتي قدرت ۽ اختيار رکندو هجي. جيڪو ائين نه هجي ته اهو معبود نه ٿو ٿي سگهي، ۽ حضرت عيسیٰ عليه السلام نفعي ۽ نقصان جو بالذات مالڪ نه هو، الله تعالیٰ جي مالڪ ڪرڻ سان مالڪ ٿيو، پوءِ ان جي الوهيت جي طرف نسبت ڪرڻ جو اعتقاد باطل آهي (تفسير ابوالسعود).

هُوَ السَّمِيۡعُ الۡعَلِيۡمُ ﴿٧٦﴾ قُلۡ يٰۤاَهۡلَ الۡكِتٰبِ لَا تَغۡلُوۡا فِىۡ دِيۡنِكُمۡ

ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي . توهان فرمايو ، اي ڪتابيو پنهنجي دين ۾ ناحق زيادتي نہ ڪريو ف١٩٥

غَيۡرَ الۡحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوۡۤا اَهۡوَآءَ قَوۡمٍ قَدۡ ضَلُّوۡا مِنۡ قَبۡلُ وَ

۽ چڪا ۽ گمراهہ ٿي اڳي ئي جيڪي پاڻ ف١٩٦ ماڻهن جي خواهشن تي نہ هلو اهڙن

اَضَلُّوۡا كَثِيۡرًا وَّضَلُّوۡا عَنۡ سَوَآءِ السَّبِيۡلِ ﴿٧٧﴾ لُعِنَ الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا

گهڻن کي گمراهہ ڪيائون ۽ سڌي واٽ کان ٿڪيا . انهن تي لعنت ڪئي وئي جن

مِنۡۢ بَنِىۡۤ اِسۡرَآءِيۡلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوٗدَ وَعِيۡسَى ابۡنِ مَرۡيَمَ ؕ ذٰلِكَ بِمَا

ڪفر ڪيو بني اسرائيل مان داؤد ۽ عيسىٰ بن مريم جي زباني ف١٩٧ هي بدلو آهي ف١٩٨

عَصَوۡا وَّكَانُوۡا يَعۡتَدُوۡنَ ﴿٧٨﴾ كَانُوۡا لَا يَتَنَاهَوۡنَ عَنۡ مُّنۡكَرٍ فَعَلُوۡهُ ؕ

سندن نافرماني ۽ سرڪشي جو. جيڪي بدڪم ڪن پيا تن کان هڪ ٻئي کي نہ روڪيندا هئا

لَبِئۡسَ مَا كَانُوۡا يَفۡعَلُوۡنَ ﴿٧٩﴾ تَرٰى كَثِيۡرًا مِّنۡهُمۡ يَتَوَلَّوۡنَ الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا ؕ

ضرور نهايت ئي برا ڪم ڪندا هئا. ف١٩٩ انهن مان توهان گهڻن کي ڏسندؤ جو ڪافرن سان دوستي رکن ٿا

لَبِئۡسَ مَا قَدَّمَتۡ لَهُمۡ اَنۡفُسُهُمۡ اَنۡ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيۡهِمۡ وَفِى الۡعَذَابِ

ڪهڙي نہ بري شيءِ پنهنجي واسطي پاڻ اڳي موڪليائون، هيءَ تہ الله جو انهن تي غضب ٿيو ۽ اهي

هُمۡ خٰلِدُوۡنَ ﴿٨٠﴾ وَلَوۡ كَانُوۡا يُؤۡمِنُوۡنَ بِاللّٰهِ وَ النَّبِىِّ وَ مَاۤ اُنۡزِلَ

هميشہ عذاب ۾ رهندا. ف٢٠٠ ۽ جيڪڏهن اهي ايمان آڻين ها ف٢٠١ الله ۽ هن نبيءَ تي ۽ جيڪو

اِلَيۡهِ مَا اتَّخَذُوۡهُمۡ اَوۡلِيَآءَ وَلٰـكِنَّ كَثِيۡرًا مِّنۡهُمۡ فٰسِقُوۡنَ ﴿٨١﴾ لَتَجِدَنَّ

ان تي لٿو تہ ڪافرن سان دوستي نہ رکن ها ف٢٠٢ مگر انهن مان گهڻا فاسق آهن .

اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِيۡنَ اٰمَنُوا الۡيَهُوۡدَ وَالَّذِيۡنَ اَشۡرَكُوۡا ۚ

ضرور تون مسلمانن جو سڀني کان وڌيڪ دشمن يهودين ۽ مشرڪن کي لهندين.

وَلَتَجِدَنَّ اَقۡرَبَهُمۡ مَّوَدَّةً لِّلَّذِيۡنَ اٰمَنُوا الَّذِيۡنَ قَالُوۡۤا اِنَّا نَصٰرٰى ؕ

۽ ضرور تون مسلمانن جي دوستيءَ ۾ سڀني کان وڌيڪ ويجهو انهن کي ڏسندين جيڪي چوندا هئا تہ اسان عيسائي

ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنۡهُمۡ قِسِّيۡسِيۡنَ وَرُهۡبَانًا وَّاَنَّهُمۡ لَا يَسۡتَكۡبِرُوۡنَ ﴿٨٢﴾

آهيون ف٢٠٣ هيءَ ان ڪري جو انهن ۾ گهڻا عالم ۽ درويش آهن ۽ وڏائي نہ ڪندا آهن ف٢٠٤

ف١٩٥ يهودين جي هيءَ زيادتي آهي تہ اهي حضرت عيسىٰ عليہ السلام جي نبوت ئي نہ ٿا مڃن ۽ نصرانين جي زيادتي هيءَ آهي جو اُن کي معبود ٺاهين ٿا. ف١٩٦ يعني پنهنجن بددين ابن ڏاڏن وغيره جي. ف١٩٧ ايلہ جي رهاڪن جڏهن حد کان تجاوز ڪيو ۽ ڇنڇر جي ڏينهن شڪار منع هجڻ جي باوجود حڪم جي مخالفت ڪيائون، تہ پوءِ حضرت داؤد عليہ السلام اُنهن تي لعنت

ع ١٠ ١١ ١٤

ڪئي ۽ اُنهن جي حق ۾ بد دعا فرمائي تہ اهي باندرن ۽ خنزيرن جي شڪلين ۾ ڦيرايا ويا ۽ مائده (خونچي) وارن جڏهن نازل ٿيل خونچي جي نعمتن جي کائڻ کان پوءِ ڪفر ڪيو تہ پوءِ حضرت عيسىٰ عليہ السلام تن جي حق ۾ بد دعا فرمائي تہ اهي خنزير ۽ باندر ٿي ويا، اُنهن جو تعداد پنج هزار هو (جمل وغيره). ڪن مفسرن جو قول آهي تہ يهودي پنهنجن وڏن تي فخر ڪندا هئا ۽ چوندا هئا تہ اسان نبين سڳورن جو اولاد آهيون. هن آيت ۾ کين ٻڌايو ويو تہ انهن نبين سڳورن متن لعنت ڪئي آهي. هڪ قول هيءُ آهي تہ حضرت داؤد ۽ حضرت عيسىٰ عليهما السلام متن لعنت ڪئي آهي. هڪ قول هيءُ بہ آهي تہ حضرت داؤد ۽ حضرت عيسىٰ عليهما السلام، حضرت سيّد عالم محمد مصطفىٰ صلى الله عليہ وسلم جن جي جلوه افروزيءَ جي خوشخبري ڏني ۽ حضور جن تي ايمان نہ آڻڻ ۽ ڪفر ڪرڻ وارن تي لعنت ڪئي. ف١٩٨ لعنت. ف١٩٩ مسئلو:- آيت مان ثابت ٿيو تہ نهي منڪر يعني ماڻهن کي برائيءَ کان روڪڻ واجب آهي ۽ بڇڙائي کان نہ روڪڻ سخت گناهہ آهي. ترمذيءَ جي حديث ۾ آهي تہ جڏهن بني اسرائيل گناهن ۾ مبتلا ٿيا تہ اُنهن کي عالمن پهريائين تہ منع ڪئي، جڏهن اهي باز نہ آيا تہ پوءِ اهي عالم بہ انهن سان ملي ويا ۽ کائڻ پيئڻ ۽ اٿڻ ويهڻ ۾ انهن سان شامل ٿي ويا. سندن گناهہ ۽ زيادتيءَ جو هي نتيجو نڪتو جو الله تعالىٰ حضرت داؤد ۽ حضرت عيسىٰ عليهما السلام جي زبان سان متن لعنت آندي. ف٢٠٠ مسئلو- هن آيت مان ثابت ٿيو تہ ڪافرن سان دوستي ۽ ياريءَ حرام ۽ الله جي غضب جو سبب آهي. ف٢٠١ نفاق کان سواءِ صرف صدق ۽ اخلاص سان. ف٢٠٢ هن مان ثابت ٿيو تہ مشرڪن سان دوستي ۽ ياري نفاق جي نشاني آهي. ف٢٠٣ هن آيت ۾ سندن مدح آهي، جو نبي ڪريم صلى الله عليہ وسلم جن جي زماني تائين حضرت عيسىٰ عليہ السلام جي دين تي رهيا ۽ سرڪار عالم صلى الله عليہ وسلم جن جي بعثت معلوم ٿيڻ تي حضور عليہ السلام جن تي ايمان آندائون. شان نزول:- اسلام جي شروعات ۾ جڏهن قريش ڪافرن، مسلمانن کي ايذاءَ ڏنا تہ پوءِ صحابہ ڪرام مان ٻارهن مردن ۽ چئن عورتن حضور جن جي حڪم سان حبشہ جي

طرف هجرت ڪئي، انهن مهاجرن جا نالا هي آهن: ١ حضرت عثمان غني ۽ سندس گهر واري حضرت ٢ رقيہ بنت رسول الله صلى الله عليہ وسلم، ٣ حضرت زبير ٤ حضرت عبدالله بن مسعود، ٥ حضرت عبدالرحمٰن بن عوف، ٦ حضرت ابوحذيفہ ۽ سندس گهر واري ٧ حضرت سهلہ بنت سهيل، ٨ حضرت مصعب بن عمير، ٩ حضرت ابو سلمہ ۽ سندس گهر واري حضرت ١٠ امِ سلمہ بنت اميہ، ١١ حضرت عثمان بن مظعون، ١٢ حضرت عامر بن ربيعہ ۽ سندس گهرواري حضرت ١٣ ليلىٰ بنت ابي خثيمہ، حضرت ١٤ حاطب بن عمرو ۽ حضرت ١٥ سهيل بن بيضاء رضي الله عنهم. اهي سڳورا نبوت جي پنجين سال رجب جي مهيني ۾ بحري سفر ڪري حبشہ پهتا. ان هجرت کي پهرين هجرت چوندا آهن. انهن کان پوءِ حضرت جعفر بن ابوطالب ويو ۽ وري بہ مسلمان روانا ٿيندا ويا، ايستائين جو ٻارن ۽ عورتن کان سواءِ بہ مهاجرن جو تعداد ٻياسي ٿي ويو. جڏهن قريشن کي ان هجرت جي خبر پيئي تہ انهن هڪ جماعت کي تحفا ڏيئي نجاشي بادشاهہ ڏانهن موڪليو. دربار شاهي ۾ پهچ حاصل ٿي. انهن بادشاهہ کي چيو تہ اسان جي ملڪ ۾ هڪ شخص نبوت جي دعوىٰ ڪئي آهي ۽ ماڻهن کي نادان بڻائي ڇڏيو اٿس. سندس جماعت، جيڪا توهان جي ملڪ ۾ آئي آهي: هتي فساد پکيڙيندي ۽ توهان جي رعيت کي باغي بڻائي ڇڏيندي. اسان توهان کي خبر ڏيڻ لاءِ آيا آهيون ۽ اسان جي قوم درخواست ڪري ٿي تہ توهان انهن کي اسان جي حوالي ڪريو. نجاشي بادشاهہ چيو تہ اسان انهن ماڻهن سان گفتگو ڪريون. مسلمانن کي گهرايو ويو ۽ انهن کان معلوم ڪيو ويو تہ توهان حضرت عيسىٰ عليہ السلام ۽ سندس والده جي حق ۾ ڪهڙو عقيدو رکو ٿا؟ حضرت جعفر بن ابوطالب فرمايو تہ حضرت عيسىٰ الله جو ٻانهو، سندس رسول، ڪلمة الله ۽ روح الله آهي ۽ حضرت مريم ڪنواري ۽ پاڪ آهي. اهو ٻڌي نجاشيءَ زمين تان هڪ ڪاٺيءَ جو ٽڪر کڻي چيو تہ خدا جو قسم! توهان جي آقا حضرت عيسىٰ عليہ السلام جي ڪلام ۾ هن ڪاٺيءَ جي ٽڪري جيترو بہ وڌاءُ نہ ڪيو، يعني حضور جن جو ارشاد حضرت عيسىٰ عليہ السلام جي ڪلام جي بلڪل مطابق آهي. اهو ڏسي مڪي جي مشرڪن جي منهن جو رنگ لهي ويو. پوءِ نجاشيءَ قرآن شريف ٻڌڻ گهريو. حضرت جعفر سورة مريم جي تلاوت ڪئي. اُن وقت دربار ۾ نصراني عالم ۽ درويش موجود هئا، قرآن پاڪ ٻڌي بي اختيار روئڻ لڳا ۽ نجاشيءَ مسلمانن کي چيو تہ منهنجي بادشاهيءَ ۾ توهان کي ڪو خطرو نہ آهي. مڪي جا مشرڪ ناڪام ٿي موٽيا ۽ مسلمان نجاشيءَ وٽ گهڻي عزت ۽ آرام سان رهيا ۽ الله جي فضل سان نجاشيءَ کي ايمان جي دولت جو شرف حاصل ٿيو. ان واقعي جي متعلق هيءَ آيت نازل ٿي. ف٢٠٤